
Lexicographic Bulletin

Vol 11 (1969)

Λεξικογραφικόν Δελτίον

**Ὁ γλωσσικὸς ἄτλας τῆς Ἑλλάδος καὶ τὰ σχετικὰ
προβλήματα**

Nikolaos Kontosopoulos

doi: [10.12681/ld.40689](https://doi.org/10.12681/ld.40689)

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ
ΔΕΛΤΙΟΝ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΤΟΥ ΔΙΕΥΘΥΝΤΟΥ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ
ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ
ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΕΝΔΕΚΑΤΟΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

1966-1967

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

	Σελίδες
<i>Σταύρου Μάνεση</i> : 'Αντικωφωτικά φαινόμενα βορείων ιδιωμάτων	3- 66
' <i>Αναστασίου Καραναστιάση</i> : 'Η ένετική επίδρασις επί τῆς έλληνικῆς ναυτικῆς καὶ ἀλιευτικῆς ὀρολογίας	67- 76
"Έκθεσις Γλωσσικοῦ διαγωνισμοῦ τοῦ ἔτους 1964	77- 88
"Έκθεσις Γλωσσικοῦ διαγωνισμοῦ τοῦ ἔτους 1966	89-114
<i>Νικολάου Κοντοσοπούλου</i> : 'Ο Γλωσσικὸς "Ατλας τῆς 'Ελλάδος καὶ τὰ σχετικὰ προβλήματα	115-133
' <i>Αναστασίου Καραναστιάση</i> : 'Η έλληνικὴ επίδρασις επί τῆς ναυτικῆς ὀρολογίας τῆς Τουρκίας, τῶν Βαλκανίων, τῆς Ρωσίας ἐπὶ τοῦ Εὐξείνου Πόντου καὶ τῆς Αἰγύπτου ἐπὶ τῆς 'Ερυθρᾶς θαλάσσης.	135-147
Πίναξ πραγμάτων	149-150
Πίναξ έλληνικῶν λέξεων	151-163
Πίναξ ξένων λέξεων	165-169
Πίναξ κυρίων ὀνομάτων	171
Πίναξ τοπωνυμίων	171-173
Résumé des articles	175-179

Ο ΓΛΩΣΣΙΚΟΣ ΑΤΛΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΚΑΙ ΤΑ ΣΧΕΤΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ *

Ἡ διαλεκτολογία εἶναι σχετικῶς νέος κλάδος τῆς γλωσσικῆς ἐπιστήμης, καθ' ὅσον ἡ περὶ τὰς διαλέκτους ἐνασχόλησις χρονολογεῖται μόλις ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 19ου αἰῶνος, ὅτε ἤρχισαν νὰ βλέπουν τὸ φῶς ἐν Γαλλίᾳ πολλὰ διαλεκτικὰ λεξικά καὶ γλωσσάρια. Οἱ πρῶτοι μεγάλοι φιλόλογοι, οἵτινες ἐνδιεφέρθησαν διὰ τὰς διαλέκτους, εἶναι οἱ Γάλλοι *Paul Meyer* καὶ *Gaston Paris*. Ὁ ἀληθὴς ὁμῶς σκαπανεὺς τῆς ἐπιστημονικῆς διαλεκτολογίας ὑπῆρξεν ὁ Γάλλος ἀββᾶς *P.-J. Rousselot* (1846-1924), ὁ καὶ ἰδρυτὴς τῆς πειραματικῆς ἢ ἐνοργάνου Φωνητικῆς. Σὺν τῷ χρόνῳ ἡ διαλεκτολογικὴ ἔρευνα ἐπέδωκε σημαντικῶς καὶ δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν σαφῶς δύο μεθόδους ταύτης, τὴν καθαρῶς περιγραφικὴν, ἣς προῖόντα εἶναι αἱ διάφοροι διαλεκτολογικαὶ μονογραφίαι, καὶ τὴν λεγομένην γλωσσικὴν ἢ διαλεκτικὴν γεωγραφίαν ἢ καὶ μονολεκτικῶς *Γλωσσογεωγραφίαν* (γαλλ. *géographie linguistique*), ἣτις ἐπρόκειτο νὰ ἀποδειχθῇ βαθμηδὸν σημαντικωτάτη διὰ τὴν γλωσσολογικὴν μεθοδολογίαν καὶ νὰ ἀνατρέψῃ ἐκ βάθρων τὰς κρατούσας ἀπόψεις ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς γλώσσης. Κατὰ τὸ 1876 ὁ Γερμανὸς γλωσσολόγος *Georg Wenker* συνέλαβε τὴν ιδέαν τῆς ἐκθέσεως τῶν γλωσσικῶν φαινομένων ἐπὶ γεωγραφικῶν χαρτῶν, ἡ ὑπ' αὐτοῦ ὁμῶς προγραμματισθεῖσα ἔκδοσις γλωσσικοῦ Ἐτλαντος τῆς γερμανικῆς γλώσσης ἐπραγματοποιήθη πολὺ βραδύτερον. Ὁ *Deutscher Sprachatlas* ἐξεδόθη μόλις τὸ 1926, ἀφοῦ προηγουμένως εἶχον ἐκδοθῆ πλεῖστοι ὅσοι γλωσσικοὶ Ἐτλαντες ἄλλων χωρῶν, ἐκ τῶν ὁποίων σημαντικώτερος διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Γλωσσογεωγραφίας εἶναι ὁ Γλωσσικὸς Ἐτλας τῆς Γαλλίας (*Atlas Linguistique de la France*, βραχυγραφικῶς ALF), τῶν *J. Gillieron* καὶ *E. Edmont*, ἐκδοθεὶς κατὰ τὰ ἔτη 1902-1910¹.

Τέσσαρα εἶδη διαλεκτολογικῶν μελετῶν παρουσιάζονται ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 19ου αἰῶνος : α/ τὰ τοπικὰ γλωσσάρια καὶ τὰ λεξικά διαφόρων διαλέκτων ἢ τοπικῶν ἰδιωμάτων, β/ τὰ γλωσσάρια τεχνικῶν ἢ ἐπαγγελματικῶν ὄρων καὶ αἱ γλωσσικο-ἔθνογραφικαὶ περιγραφαί, γ/ αἱ γενικῆς ἢ μερικῆς (φωνητικῆς, μορφολογικῆς, συντακτικῆς) φύσεως γραμματικαὶ περιγραφαὶ ἰδιώματος ἢ ὁμάδος ἰδιωμάτων, συχνάκις — κατὰ τὸ πρῶτον ἰδίᾳ τέταρτον τοῦ 20οῦ αἰ. — συνοδευόμεναι καὶ ὑπὸ μιᾶς δια-

* Τὸ παρὸν ἄρθρον δὲν ἀποτελεῖ τὴν τελευταίαν λέξιν ἐπὶ τοῦ προβλήματος τοῦ καταρτισμοῦ τοῦ Γλωσσικοῦ Ἐτλαντος τῆς Ἑλλάδος. Σκοπεῖ ἀπλῶς νὰ σκιαγραφῆσθαι τὸ ὅλον θέμα καὶ νὰ δώσῃ λαβὴν πρὸς περαιτέρω συζήτησιν τῶν ἐν αὐτῷ ἀναπτυσσομένων ἀπόψεων. Τὸ τελικὸν σχέδιον διὰ τὴν σύνταξιν τοῦ Ἐτλαντος θὰ καθορισθῇ σὺν τῇ προόδῳ τοῦ χρόνου διὰ τῆς ἐξονυχιστικῆς μελέτης τῶν ἐπὶ μέρους θεμάτων ὑπὸ τῶν ἀναλαμβάνοντων τὴν ἔκδοσιν.

1. Ὁ ALF περιλαμβάνει καὶ τόμον ἀφιερωμένον εἰς τὴν γαλλικὴν νῆσον Κορσικὴν, ἂν καὶ τὸ γλωσσικὸν ἰδιῶμα τῶν κατοίκων αὐτῆς εἶναι ἰταλικὸν καὶ οὐχὶ γαλλικόν. Ὁ τόμος οὗτος ἐδημοσιεύθη τὸ 1914.

χροنيκῆς μελέτης αὐτῶν¹ καὶ δ/ αὶ διαλεκτολογικαὶ μελέται, αὶ ἐκπόρευόμεναι ἐκ τῆς Γλωσσογεωγραφίας. Ἐδῶ ὑπάγονται οἱ διάφοροι Γλωσσικοὶ Ἄτλαντες καὶ αὶ μελέται, αἵτινες ἐκμεταλλεύονται τὰ δεδομένα τῆς Γλωσσογεωγραφίας καὶ τῶν Ἄτλάντων.

Οἱ Γλωσσικοὶ Ἄτλαντες ἐμφανίζονται κυρίως ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ αἰ., ἔκτοτε δὲ αὶ πλεῖστα τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν ἔχουν ἀποκτήσει τὸν Ἄτλαντα τῆς γλώσσης των, ἀρκεταὶ μάλιστα ἔχουν καὶ ἐπὶ μέρος Ἄτλαντας διαφόρων ἐπαρχιῶν αὐτῶν², δημοσιευθέντας ἤδη ἢ εὕρισκομένους ὑπὸ σύνταξιν ἢ δημοσίευσιν, πρὸς λύσιν δευτερευόντων καὶ ἐπὶ μέρος προβλημάτων ἢ ἐνίσχυσιν τῶν ἐκ τοῦ γενικοῦ αὐτῶν Ἄτλαντος συναχθέντων συμπερασμάτων. Λεπτομερῆς ἀναγραφὴ τῶν διαφορῶν γλωσσικῶν Ἀτλάντων ἐξέρχεται τῶν ὀρίων τοῦ παρόντος δημοσιεύματος. Οἱ ἐνδιαφερόμενοι δύνανται νὰ ἀνεύρουν τοὺς τίτλους τῶν κυριωτέρων γλωσσικῶν Ἀτλάντων εἰς τὸ κεφάλαιον *Dialectologie et Géographie linguistique* τοῦ ἔργου τοῦ Σουηδοῦ καθηγητοῦ *B. Malmberg, Les nouvelles tendances de la Linguistique* (Paris, PUF, 1961¹, 1968²), ἐνθα δίδεται καὶ γενικὴ συνοπτικὴ ἐκθεσις τῶν μέχρι τοῦδε διαλεκτολογικῶν καὶ γλωσσογεωγραφικῶν ἐρευνῶν εἰς παγκόσμιον κλίμακα. Ἐκτενῆ περιγραφὴν τῶν γλωσσικῶν Ἀτλάντων τῶν λατινογενῶν γλωσσῶν τῆς Εὐρώπης δύνανται νὰ εὕρουν εἰς τὸ ἔργον τῶν *Sever καὶ Rodica Doina Pop, Les Atlas Linguistiques Européens. Domaine Roman* (Louvain, 1960).

Ἡ ἐπιστημονικὴ ἀσχολία περὶ τὰς διαλέκτους καὶ τὰ ἰδιώματα τοῦ νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ χρονολογεῖται ἀπὸ τοῦ ἔτους 1866, ὅτε ὁ Γάλλος *G. Deville* ἐδημοσίευσεν τὴν μελέτην τοῦ *Étude du dialecte tsaconien*³. Ἐκτοτε ἐκαλλιεργήθησαν ἀναφορικῶς πρὸς τὴν νέαν Ἑλληνικὴν ὑπὸ Ἑλλήνων καὶ ξένων γλωσσολόγων τὰ τρία πρῶτα τῶν ἀνωτέρω ἀναφερθέντων εἰδῶν διαλεκτικῶν μελετῶν. Ἡ Γλωσσογεωγραφία ὅμως ἐξακολουθεῖ νὰ παραμένῃ πολὺ ὀλίγον γνωστὴ εἰς τὴν χώραν μας⁴, ἢ δὲ πρακτικὴ ἐφαρμογὴ τῶν πορισμάτων τῶν διαλεκτολογικῶν ἐρευνῶν, ἦτοι ἢ μεταφορὰ ἐπὶ χάρτου τῶν διαφορῶν διαλεκτικῶν τύπων καὶ ὁ καταρτισμὸς οὕτω γλωσσικοῦ Ἄτλαντος, ἀποτελεῖ τι τὸ ἐντελῶς ἄγνωστον.

Μετὰ τὴν δημοσίευσιν τοῦ γλωσσικοῦ Ἄτλαντος ὅλων σχεδόν, ὡς προελέχθη,

1. Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην δύνανται νὰ ὑπαχθῶν καὶ αὶ μελέται εἰδικῶν προβλημάτων, ὡς τὸ τῆς ἐπιδράσεως τῆς φιλολογικῆς γλώσσης ἐπὶ τῶν ἰδιωμάτων.

2. Εἰς τὴν Γαλλίαν π.χ. ἐκτὸς τοῦ ἀνωτέρω ἀναφερθέντος ALF ὑπάρχουν γλωσσικοὶ Ἄτλαντες διαφόρων ἐπαρχιῶν (ἐκδοθέντες ἀπὸ τοῦ 1950 καὶ ἐντεῦθεν ἢ τελουῦντες εἰσέτι ὑπὸ σύνταξιν) ἢ νομῶν καὶ μικροτέρων περιοχῶν (ἐκδοθέντες κατὰ τὰς τέσσαρας πρώτας δεκαετίας τοῦ αἰῶνος), εἰς τὴν Ἰσπανίαν δὲ ἐκτὸς τοῦ μεγάλου γλωσσικοῦ Ἄτλαντος τῆς Ἰβηρικῆς Χερσονήσου (περιλαμβάνοντος καὶ τὴν Πορτογαλίαν) ὑπάρχει καὶ ὁ τῆς Καταλωνίης καὶ ὁ τῆς Ἀνδαλουσίης.

3. Βλ. *A. Mirambel, Histoire et Structure à propos des dialectes Néo-Helléniques. Glotta*, 39, 1960-61, σ. 239, σμ. 2.

4. Εἰς ὀλίγας γλωσσολογικὰς μελέτας ἐξετάζεται — ἔστω καὶ ἀτελῶς — ἡ ἑκτασις τῶν διαφορῶν διαλεκτικῶν φαινομένων, ἐνῶ αὶ σαφῶς γλωσσογεωγραφικοῦ χαρακτῆρος μελέται εἶναι σπάνιαι. Τούτων αὶ σημαντικώτεραι εἶναι : 1/ *Στίλπ. Κουριακίδου, Γλωσσογεωγραφικὰ σημειώματα ἐκ δυτικῆς Θράκης, Λεξικογρ. Ἀρχ. ΣΤ'*, 1923, σσ. 362-387, 2/ *Ν. Π. Ἀνδριώτη, Τὰ ὄρια τῶν βορείων, ἡμιβορείων καὶ νοτίων ἑλληνικῶν ἰδιωμάτων τῆς Θράκης, Ἀρχεῖον Θρακικοῦ Λαογρ.*

τῶν εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν τὸ κενὸν ἐκ τῆς ἀπουσίας παρομοίου ἔργου διὰ τὴν νέαν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν καθίσταται πλέον αἰσθητὸν εἰς τὴν διεθνῆ διαλεκτολογία καὶ ὡς ἐκ τούτου καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς συντάξεώς του περισσότερον ἐπιτακτική. Τὴν ἀνάγκην ταύτην ἐτόνισε καὶ ὁ διάσημος Γάλλος γλωσσολόγος *A. Meillet* εἰς ἀνακοίνωσίν του πρὸς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν κατὰ τὸ ἔτος 1931¹. Δὲν χρειάζεται, νομίζω, νὰ ἐπιμείνωμεν διὰ μακρῶν ἐπὶ τῆς σημασίας παρομοίου ἔργου διὰ τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἣτις ἀποτελεῖ τὴν τελευταίαν φάσιν τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως τῆς ἀρχαιοτέρας καὶ συνεπῶς μακροβιοτέρας τῶν συγχρόνων εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν, τῆς καὶ παλαιότερον πασῶν γραπτῶς παραδεδομένης (ἄνω τῶν 2.500 ἔτων συνεχοῦς καὶ ἀδιακόπου γραπτῆς φιλολογικῆς παραδόσεως). Ἡ σημασία τῶν διαλέκτων τῆς νέας Ἑλληνικῆς διὰ τὴν γνῶσιν καὶ τὴν καλυτέραν κατανόησιν καὶ ἐρμηνείαν τῆς καθόλου Ἑλληνικῆς γλώσσης ἔχει πολλάκις τονισθῆ ὑπὸ ἡμετέρων καὶ ξένων ἐλληνοειστών. Ὁ γλωσσικὸς Ἀτλας τῆς Νέας Ἑλληνικῆς πρόκειται νὰ διαφωτίσῃ πολλὰ προβλήματα τῶν διαλέκτων αὐτῆς, νὰ θέσῃ νέα καὶ νὰ ἐπιλύσῃ ἀρκετά. Θὰ δεῖξῃ τὴν γεωγραφικὴν ἔκτασιν τῶν ποικίλων φωνητικῶν, μορφολογικῶν, συντακτικῶν καὶ λεξιλογικῶν φαινομένων τῆς γλώσσης μας καὶ θὰ βοηθήσῃ εἰς τὴν χάραξιν τῶν σχετικῶν ἰσογλώσσων, ὡς παρετήρησεν ἤδη ὁ Γ. Ἀναγνωστόπουλος². Ἡ συμβολή του εἰς τὴν διεθνῆ γλωσσικὴν ἐπιστήμην θὰ εἶναι πραγματικῶς μεγίστη, λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν καὶ τοῦ γεγονότος ὅτι ἐκ τῶν στοιχείων, ἅτινα θὰ παράσχῃ οὗτος θὰ καταδειχθῇ καὶ ἡ ἐπίδρασις τῶν ξένων γλωσσῶν ἐπὶ τὴν Νεοελληνικὴν εἰς τοὺς διαφόρους τομεῖς τοῦ λεξιλογίου τῆς καὶ εἰς τὰς διαφόρους περιοχὰς τοῦ ἑλληνοφώνου κόσμου. Ὁ διάσημος διαλεκτολόγος *Sever Pop* εἰς τὸ ἔργον του *La Dialectologie* (Louvain Βελγίου, 1950), σελ. 1065, τονίζει ὅτι ἡ σύνταξις τοῦ Γλωσσικοῦ Ἀτλαντος τῆς Νέας Ἑλληνικῆς δὲν ἐνδιαφέρει μόνον τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ ὅλον τὸν κόσμον τῆς Μεσογείου, ὅστις ὑπέστη ἐπὶ αἰῶνας τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου.

Σκέψις περὶ συντάξεως Γλωσσικοῦ Ἀτλαντος τῆς Νεοελληνικῆς εἶχε γίνῃ καὶ παλαιότερον³. Λεπτομέρειαι ἐπὶ τοῦ θέματος δὲν εἶναι γνωσταί. Ὁ Γ. Χατζιδάκις, ἀσχοληθεὶς παλαιότερον (1891) εἰς τὴν παρασκευὴν γλωσσολογικοῦ χάρτου τῶν ὑπὸ τὴν τουρκικὴν κυριαρχίαν λαῶν διὰ στοιχείων προσκομισθέντων

καὶ Γλωσσ. Θεσχυροῦ Γ', 1943, σσ. 131-148, 3/ *Στεφ. Α. Ἡμέλλου*, Γλωσσογεωγραφικά τινα ἐκ Νάξου, Ἀθηνᾶ 67, 1963, σσ. 33-46, 4/ *Νικ. Γ. Κορτοσοπούλου*, Παρατηρήσεις εἰς τὴν διάλεκτον τῆς δυτικῆς Κρήτης, αὐτόθι 63, 1959, σσ. 319-335, 5/ *Τοῦ αὐτοῦ*, Περί τινων κρητικῶν γλωσσικῶν φαινομένων, αὐτόθι 64, 1960, σσ. 209-220. Πρόσθ. εἰς τὸν πίνακα τοῦτον καὶ τὰς σελ. 62 (§ 63) - 74 (§ 75) καὶ 233-308 τῆς Νεοελληνικῆς Γραμματικῆς (τόμ. Α', Ἱστορικὴ Εἰσαγωγή, Ἀθήνα, 1938) τοῦ *Μανόλη Α. Τριανταφυλλίδη*. Παραπλεύρως τῆς σελίδος 80 τοῦ ἔργου τούτου ὑπάρχει διαλεκτικὸς χάρτης τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὰς ἰσογλώσσους τριῶν φαινομένων. Περὶ τῆς Γλωσσογεωγραφίας καὶ τῶν γλωσσικῶν Ἀτλάντων ὑπάρχει δημοσιευμένον μέχρι τοῦδε ἑλληνοιστὶ ἐν ἄρθρον ἡ διὰ λέξις τοῦ Πολωνοῦ γλωσσολόγου *M. Malecki*, Μέθοδοι Γλωσσογεωγραφίας, ἐν Ἀθηνᾶ ΜΔ' (1932) 184-192.

1. Βλ. Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τόμ. 6 (1931), σ. 229.

2. Ἐν ΜΕΕ, τ. 10 (Ἑλλάς), σ. 702, στῆλαι 1 καὶ 2.

3. Βλ. *Malecki*, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 192.

αὐτῷ παρὰ τῶν ἐκ τῆς δούλης Ἑλλάδος φοιτητῶν του¹, γράφων ἐν τῷ τόμῳ «Ἑλλάς» τῆς Μεγάλης Ἑλληνικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας² περὶ τοῦ γλωσσικοῦ μας ζητήματος ἠύχετο τὴν ταχεῖαν σύνταξιν Γλωσσικοῦ Ἄτλαντος καὶ προσέθετεν ὅτι τοῦτο «ἀποτελεῖ ἐν τῶν κυριωτάτων καὶ τῶν μᾶλλον ἐπειγόντων ἔργων τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν», ὁ δὲ Γ. Ἀναγνωστόπουλος εἰς τὸ ἄρθρον του «Περὶ τοῦ λεξικοῦ τῆς νέας κυπριακῆς διαλέκτου»³ ἐπανέρχεται ἐπὶ τοῦ θέματος γράφων διὰ «... τὸν μέγα Γλωσσικὸν Ἄτλαντα τῆς Ἑλλάδος, τοῦ ὁποίου τὴν παρασκευὴν καὶ ἔκδοσιν ἀπεφάσισε κατ' ἀρχὴν ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν κατ' εἰσήγησιν τοῦ διακεκριμένου συναδέλφου μου καὶ ἀκαδημαϊκοῦ κ. Κ. Ἀμάντου». Ὁ Sever Pop (ἐνθ' ἄνωτ.) γράφει, ὅτι ὁ Μ. Τριανταφυλλίδης ἀπέστειλε δις πρὸς διάφορα πρόσωπα — πρὸς δημοδιδασκάλους κυρίως — ἐντυπα ἐρωτηματολόγια, ὧν τὸ πρῶτον περιεῖχε 37 καὶ τὸ δεύτερον 113 ἐρωτήσεις, μέρος δὲ τοῦ οὕτω συγκεντρωθέντος ὑπ' αὐτοῦ ὕλικου ἐχρησιμοποίησε σποραδικῶς εἰς τὰ συγγράμματά του. Ἐν συνεχείᾳ ἀναφέρει ὁ Pop ὅτι μετὰ τὴν ἐνώπιον τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ὁμιλίαν τοῦ Α. Meillet (1933) ὁ καθηγ. Γεώργ. Ἀναγνωστόπουλος ἀνέλαβε τὴν σύνταξιν σχεδίου διὰ τὸν Γλωσσικὸν Ἄτλαντα καὶ συνέταξε δειγματοληπτικῶς ἐρωτηματολόγιον ἐκ 41 ἐρωτήσεων. Μετὰ τὸν θάνατόν του ὁμως — λέγει ὁ Pop — τὸ σχέδιον φαίνεται ὅτι ἐγκατελήφθη (le projet paraît avoir été abandonné). Τὸ ἐρωτηματολόγιον τοῦ Ἀναγνωστοπούλου ἐξετυπώθη εἰς φυλλάδιον ὑπὸ τὸν τίτλον «Φωνητικαὶ καὶ γραμματικαὶ παρατηρήσεις ἀναφερόμεναι εἰς τὸ γλωσσικὸν ἰδιώμα...» [τοῦ τόπου ἐξ οὗ θὰ συμπληρωθῆ], ἐλάχιστα δὲ ἀντίτυπα τούτου εὐρίσκονται εἰς τὸ Ἀρχεῖον τοῦ Κέντρου Συντάξεως τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ. Ὁ τίτλος οὗτος προδίδει εὐθὺς ἀμέσως τὸν σκοπὸν τοῦ συντάξαντος αὐτό : ἐξακρίβωσιν φωνητικῶν, μορφολογικῶν καὶ συντακτικῶν φαινομένων, οὐχὶ δὲ λεξιλογικῶν. Ἐξ ἄλλου ὁ μικρὸς ἀριθμὸς τῶν ἐρωτημάτων τῶν τριῶν ἀναφερομένων ὑπὸ τοῦ Pop ἐρωτηματολογίων (μόλις 41 τὸ τοῦ Ἀναγνωστοπούλου καὶ 37 καὶ 113 ἀντιστοίχως τὰ δύο τοῦ Τριανταφυλλίδη) παρέχει εἰς ταῦτα λίαν περιορισμένην σημασίαν. Ὁ Γ. Πάγκαλος εἰς τὸν Α' τόμον τοῦ ἔργου του «Περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος τῆς Κρήτης» δημοσιεύει (ἐν σελ. 130-133) τὸ ἐρωτηματολόγιον τοῦ Ἀναγνωστοπούλου καὶ (ἐν σελ. 134-137) τὸ ἐξ 113 ἐρωτήσεων ἐρωτηματολόγιον τοῦ Τριανταφυλλίδη παρέχων τὰς ἀπαντήσεις εἰς αὐτὰ ἐκ τοῦ μητρικοῦ του ἰδιώματος, ἦτοι τοῦ ἰδιώματος τοῦ χωρίου Πρίνα τῆς ἐπαρχ. Μεραμπέλλου Κρήτης. Περὶ τὰ τέλη τοῦ λήξαντος ἔτους 1968 τὸ παρὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν Κέντρον Συντάξεως τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς νέας ἑλληνικῆς γλώσσης διὰ τοῦ διευθυντοῦ αὐτοῦ κ. Δικ. Βαγιακάκου ἀπεφάσισε, παρὰ τὸ ὀλιγάριθμον τοῦ προσωπικοῦ του, νὰ παρασκευάσῃ ἔκδοσιν τοῦ Γλωσσικοῦ Ἄτλαντος παραλλήλως πρὸς τὴν συνέχισιν τῆς ἐκδόσεως τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ ἀντιληφθὲν τὴν σημασίαν ἐνὸς παρομοίου ἔργου. Πράγματι τὸ μόνον ἀρμόδιον διὰ νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὸ ἔργον τοῦτο εἶναι τὸ ὡς ἄνω

1. Συμφώνως πρὸς ἔγγραφο τῶν Ἀρχείων τοῦ Ἰπουργείου Ἐξωτερικῶν /ΚΥ/Α/5/1, Ἀθῆναι, 18-6-1891 (κατὰ πληροφορίαν τῆς συναδ. δ. Ἑλένης Μπελιᾶ).

2. ΜΕΒ, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 713, στήλη 3.

3. Βλ. *Κυπριακὰ Ληξικὰ*, τ. ΙΑ', τεύχ. Α', σ. 9 (Λάρναξ Κύπρου, 1935).

ἐπιστημονικὸν Κέντρον τῆς Ἀκαδημίας τῆς χώρας μας, ὡς τὸ μόνον ἐν Ἑλλάδι Κέντρον διαλεκτολογικῶν ἐρευνῶν. Εἰς τὸ Ἀρχεῖον τοῦ εὐρίσκεται ἀποδελτιωμένος ὄγκος νεοελληνικοῦ γλωσσικοῦ διαλεκτικοῦ ὕλικου, ὅπερ χρησιμοποιεῖται κατὰ τὴν σύνταξιν τῶν ἄρθρων τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ, τοῦ τελευταίου ὄντος κατ' οὐσίαν Λεξικοῦ τῶν νεοελληνικῶν διαλέκτων. Ἀπλοῦν βλέμμα εἰς τὰ λήμματα τῶν ἐκδοθέντων τόμων αὐτοῦ¹ πείθει ὅτι τὸ τυπολογικὸν μέρος πολλῶν ἐξ αὐτῶν ἀποτελεῖ ἀληθεῖς γλωσσογεωγραφικὰς πραγματείας, ἕνεκα τοῦ πλήθους τῶν παρεχομένων εἰς αὐτὰ διαλεκτικῶν τύπων, προσερχομένων ἐξ ὅλης σχεδὸν τῆς Ἑλλάδος. Ὑπάρχει λοιπὸν εἰς τοὺς τόμους καὶ εἰς τὸ Ἀρχεῖον τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ ὁ πυρὴν ἑνὸς Γλωσσικοῦ Ἄτλαντος, ἡ σύνταξις ὅμως τούτου δὲν εἶναι ἔργον τοσοῦτον ἀπλοῦν, ὡς ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται, καὶ τοῦτο ἕνεκα τῶν λόγων, οἵτινες θέλουν ἐκτεθῆ κατωτέρω.

Ἐν πρώτοις τί εἶναι ἀκριβῶς ὁ Γλωσσικὸς Ἄτλας; Εἶναι τὸ σύνολον γεωγραφικῶν χαρτῶν μιᾶς περιοχῆς, ἐπὶ ἐκάστου τῶν ὁποίων καταχωροῦνται αἱ εἰς τὰ διάφορα σημεῖα ἐρεύνης (*points d'enquête*) τῆς ὑπὸ ἐξέτασιν περιοχῆς δοθεῖσαι ὑπὸ τῶν γλωσσικῶν πληροφοριοδοτῶν ἀπαντήσεις εἰς ἓν συγκεκριμένον ἐρώτημα, τὸ ὁποῖον ἀφορᾷ εἰς τὴν ὀνομασίαν ἀντικειμένου τινὸς ἢ ἐννοίας τῆς κτημερινῆς ζωῆς. Ἀναλόγως τοῦ σκοποῦ, τὸν ὁποῖον ἐξυπηρετεῖ ἡ ἐκδοσις τοῦ Ἄτλαντος (μελέτην τῆς φωνητικῆς², τῆς μορφολογίας³, τοῦ συντακτικοῦ, τοῦ λεξιλογίου ἢ γενικῶς ὄλων τῶν χαρακτηριστικῶν τῆς ἐρευνωμένης γλώσσης ἢ διαλέκτου) τὸ ἐρωτηματολόγιον περιλαμβάνει ἐρωτήσεις προκαλοῦσας τὴν κατάλληλον ἀπάντησιν ἐκ μέρους τοῦ πληροφοριοδότου⁴. Ἡ σύνταξις ἐρωτηματολογίου διὰ γενικῆς φύσεως Γλωσσικὸν Ἄτλαντα εἶναι πλέον δυσχερῆς ἢ ἡ σύνταξις ἐρωτηματολογίου δι' Ἄτλαντα ἐπὶ μέρους φαινομένων γλώσσης τινὸς (φωνητικῶν, μορφολογικῶν, συντακτικῶν) καὶ τοῦτο διότι τὰ ἐρωτήματα αὐτοῦ δεόν ὅπως ἐπιλεγοῦν καταλλήλως, ὥστε νὰ περιλαμβάνουν, εἰ δυνατόν, ὅλα τὰ ἐπὶ μέρους γλωσσικὰ φαινόμενα καὶ αἱ λέξεις-ἀπαντή-

1. Τόμος Α' (1933) α - ἀμωρωζοσύνη, τόμ. Β' (1939) ἄν - ἀπώρυγα, τόμ. Γ' (1942) -ἀρα -βλέπω, τόμ. Δα (1953) βλεφαρίδα - γάργαρος, τόμ. Δβ ὑπὸ ἐκτύπωσιν.

2. Ἄτλαντες ἐνδιαφερόμενοι μόνον διὰ φωνητικὰ φαινόμενα εἶναι π.χ. οἱ G. Weigand, Linguistischer Atlas des daco-rumänischen Sprachgebietes (Γλωσσικὸς Ἄτλας τῶν φωνητικῶν φαινομένων τῆς ρουμανικῆς γλώσσης ἐκδοθεὶς ἐν Λειψίᾳ κατὰ τὰ ἔτη 1898-1909), Ch. Guerlin de Guer, Atlas dialectologique de Normandie (Ἄτλας τῶν φωνητικῶν φαινομένων τῆς διαλέκτου τῆς περιοχῆς τῆς πόλεως Caen τῆς Νορμανδίας ἐκδοθεὶς ἐν Παρισίῳ τὸ 1903), L. Gauchat - J. Jean - Jaquet - E. Tappolet, Tableaux phonétiques des patois suisses romands (Ἄτλας τῶν φωνητικῶν φαινομένων τῶν ἰδιωμάτων τῆς γαλλοφώνου περιοχῆς τῆς Ἑλβετίας ἐκδοθεὶς ἐν Neuchâtel Ἑλβετίας τὸ 1925· ἔργον μοναδικὸν εἰς τὸ εἶδος τοῦ εἰς ὀλόκληρον τὸν κόσμον), ὁ πρῶτος τόμος (100 χάρται) τοῦ γλωσσικοῦ Ἄτλαντος τῆς γαλλοφώνου περιοχῆς τοῦ Βελγίου (Atlas linguistique de la Wallonie) ὑπὸ L. Remacle ἐκδοθεὶς ἐν Λιέγη τοῦ Βελγίου τὸ 1953.

3. Πρβλ. τὸν ὑπὸ τὸν τίτλον Les aires morphologiques du Nord-Ouest de l'Angoumois τοῦ A.-L. Terracher (Παρίσι, 1912-1914).

4. Κατάλογον τῶν γλωσσικῶν ἐρωτηματολογίων βλ. ἐν Sever Pop, Bibliographie des questionnaires linguistiques (ἐν Louvain Βελγίου, 1955, σσ. 169, πίνακες ἐξ). Πρόκειται περὶ τῆς πρώτης βιβλιογραφίας ἐρωτηματολογίων χρησιμοποιηθέντων ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν σκαπανέων τῆς γλωσσικῆς ἐρεύνης (τέλος τοῦ ΙΔ' αἰ.) μέχρι τοῦ 1954 καὶ παρεχομένων κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν.

σεις δέον ὅπως εἶναι τοιαῦται, ὥστε νὰ εἶναι χαρακτηριστικά ὄχι μόνον λεξιλογικῶς, ἀλλὰ καὶ μορφολογικῶς. Τὸ μειονέκτημα ὅλων τῶν γενικῆς φύσεως γλωσσικῶν Ἀτλάντων εἶναι ἡ ἀναπόφευκτος ἀπουσία ἐξ αὐτῶν λεπτομερειῶν τῶν διαφόρων γλωσσικῶν φαινομένων, ἰδίᾳ ὅταν ἡ ἐρευνωμένη περιοχή εἶναι ἐκτεταμένη (π.χ. ὁλόκληρος χώρα) καὶ τὸ δίκτυον τῶν σημείων ἐρεύνης οὐχὶ ἐπαρκῶς πυκνόν.

Τὰ μεγάλα προβλήματα, τῶν ὁποίων τὴν λύσιν προϋποθέτει ἡ σύνταξις παντὸς Γλωσσικοῦ Ἀτλαντος εἶναι :

α/ ὁ καταρτισμὸς καταλλήλου ἐρωτηματολογίου λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν τῶν τοπικῶν συνθηκῶν τῆς ἐρευνωμένης περιοχῆς ¹.

β/ ἡ ἐπιλογή τῶν καταλλήλων σημείων ἐρεύνης καὶ

γ/ ἡ εἰς ἕκαστον τούτων ἐξεύρεσις καταλλήλων πληροφοριοδοτῶν διὰ τὴν συγκέντρωσιν τῶν ἀπαντήσεων εἰς τὸ ἐρωτηματολόγιον.

Τὸ πρόβλημα τῆς ὑπάρξεως ἐνὸς ἢ πλείονων συλλογῶν τοῦ ὕλικου ἔχει πολλάκις ἀπασχολήσει τοὺς διαλεκτολόγους καὶ εἰδικώτερον τοὺς συντάκτας γλωσσικῶν Ἀτλάντων καὶ ἕκαστος τούτων ἠκολούθησε τὴν ἐπ' αὐτοῦ ἰδικήν του ἀντίληψιν. Εὐκτέα βεβαίως εἶναι ἡ ἐκτέλεσις τοῦ ἔργου ὑφ' ἐνὸς μόνον προσώπου (ὡς ἐγένετο π.χ. διὰ τὸν Γλωσσικὸν Ἀτλαντα τῆς Γαλλίας, τοῦ ὁποίου μοναδικὸς συλλογεὺς ἦτο ὁ ἕτερος τῶν ἐκδοτῶν *E. Edmont*). Δυστυχῶς τοῦτο εἶναι ἀνέφικτον, ὅταν ὁ πρὸς ἐρευναν χωρὸς εἶναι λίαν ἐκτεταμένος καὶ ὁ εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ ἐρευνητοῦ χρόνος ἀνεπαρκής.

Συνεζητήθη ἐπίσης τὸ πρόβλημα ἐάν, εἰς τὴν περίπτωσιν πολλῶν συλλογῶν, ὁ ἐρευνητῆς πρέπει νὰ εἶναι ἐντόπιος ἢ ξένος πρὸς τὴν περιοχὴν εἰς ἣν ἐργάζεται καὶ τὴν διάλεκτον ἣν ἐρευνᾷ. Ἡ γνῶσις τοῦ τοπικοῦ ἰδιώματος εἶναι βεβαίως ἐπιβοηθητική, εἰς τὴν περίπτωσιν ὅμως ἀπαντήσεων ἐπὶ ἐτοίμου ἐρωτηματολογίου ἢ μειονεκτικῆς θέσεως, εἰς ἣν εὐρίσκεται ὁ μὴ ἐντόπιος καὶ γενικῶς μὴ οἰκεῖος πρὸς τὸν ἐρευνώμενον χωρὸν συλλογεὺς, δὲν παρέχει πολλὰ ἐμπόδια εἰς τὸ ἔργον του. Πάντως ἀναγκαῖα εἶναι πάντοτε διὰ τὸν μὴ ἐντόπιον συλλογεὰ μία ἐξοικειώσις πρὸς τὴν προφορὰν τοῦ ἰδιώματος πρὶν ἀρχίσῃ αὐτός νὰ προβαίῃ εἰς τὸ συλλεκτικόν του ἔργον.

Γενικῶς ὡς πρὸς τὸν συλλογεὰ δέον νὰ ἐξετάζηται οὐχὶ ἡ ἐντοπιότης ἢ μὴ αὐτοῦ καὶ ἡ ὑπ' αὐτοῦ γνῶσις ἢ μὴ τῆς τοπικῆς διαλέκτου, ἀλλὰ ἡ εὐαισθησία τοῦ αὐτοῦ εἰς τὰ ποικίλας φθόγγικὰς ἀποχρώσεις καὶ νὰ ἀπαιτῆται παρ' αὐτοῦ ἡ πιστὴ ἀπόδοσις τῶν ἀποχρώσεων τούτων διὰ τῆς γραφῆς. Προκύπτει συνεπῶς ἕτερον σημαντικώτατον διὰ τὴν σύνταξιν γλωσσικοῦ Ἀτλαντος πρόβλημα : τὸ τῆς γραπτῆς ἀποδόσεως τῶν διαλεκτικῶν φθόγγων διαφόρως ἀντιμετωπισθῆν εἰς τοὺς διαφόρους Ἀτλαντας τῶν εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν ².

1. Τὸ μειονέκτημα τῆς δι' ἠτοιμασμένου ἐκ τῶν προτέρων ἐρωτηματολογίου συλλογῆς διαλεκτικοῦ ὕλικου εἶναι τὸ μειονέκτημα πάσης α priori θέσεως ἐναντι ἐνὸς προβλήματος. Ὁ ἐρευνητῆς εἶναι τρόπον τινὰ προκατεληγμένος καὶ δεσμευμένος : συλλέγει ὕλικόν δι' ὠρισμένα φαινόμενα γνωστὰ ἐκ τῶν προτέρων, ἐνῶ ἀγνοεῖ τὴν ὑπαρξίν ἄλλων εἰς τὸν ἐρευνώμενον χωρὸν, τὰ ὅποια πιθανῶς νὰ μὴ ἀποκαλυφθοῦν εἰς ὅλην αὐτῶν τὴν ἔκτασιν ἢ καὶ οὐδὲν διὰ τῆς βάσει τοῦ ἐρωτηματολογίου ἐρεύνης.

2. Τὸ ἀλφάβητον ἐκάστης γλώσσης καὶ ἡ εἰς αὐτὸ ἀξία τῶν διαφόρων γραμμάτων ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τῶν συμβολικῶν φωνητικῶν χαρακτηρῶν διὰ τὴν ἀπόδοσιν τῶν διαλεκτικῶν φθόγγων

Ἡ ἔκδοσις τοῦ γλωσσικοῦ "Ατλαντος τῆς Ἑλλάδος. — Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν μελετωμένην ἔκδοσιν Γλωσσικοῦ "Ατλαντος τῆς Ἑλλάδος παραμένουν πάντοτε ἀναμένοντα τὴν λύσιν τῶν τὰ τρία βασικὰ προβλήματα, ἅτινα ἀνέφερον ἀνωτέρω. Τοῦ σταδίου τῆς προετοιμασίας διὰ τὴν συλλογὴν τοῦ ὕλικου, ἤτοι τοῦ καταρτισμοῦ τοῦ πίνακος τῶν ἐρευνητέων φαινομένων, τοῦ ἐρωτηματολογίου καὶ τοῦ πίνακος τῶν σημείων ἐρεύνης, δέον ὅπως προηγηθῆ ἡ ἀκόλουθος προεργασία βάσει τοῦ ὕλικου τοῦ Ἀρχείου τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ :

1/ Συγκέντρωσις τῶν ἐκ τῶν χειρογράφων συλλογῶν αὐτοῦ πληροφοριῶν ὡς πρὸς τὴν προφορὰν, τὴν μορφολογίαν καὶ τὴν σύνταξιν τῶν διαφόρων ἰδιωμάτων τῆς Νεοελληνικῆς.

2/ Συγκέντρωσις τῶν αὐτῶν ὡς ἄνω πληροφοριῶν ἐκ διαλεκτολογικῶν μελετῶν καταλλήλως ἀποδελτιουμένων μετὰ προηγουμένην καταλογογράφησιν αὐτῶν. Βασικὰ εἶναι ἐν προκειμένῳ τὰ ἔργα τοῦ Γεωργ. Χατζιδάκι, ἥδη δὲ καταρτίζεται εἰς τὸ Κέντρον τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ πίναξ τῶν ἀποδελτιωτέων γλωσσικῶν ἐργασιῶν.

Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πληροφοριῶν τούτων θὰ καταρτισθῆ ὁ πίναξ τῶν διαλεκτικῶν φθόγγων τῆς ἑλληνικῆς, ἀποδοτέων διὰ τοῦ ἀλφαβήτου τῆς Association Phonétique Internationale (API) ὑπὸ πάντων τῶν συλλογέων, καὶ ὁ πίναξ τῶν ἐρευνητέων φαινομένων (φωνητικῶν, μορφολογικῶν καὶ συντακτικῶν) ¹, ἅτινα θὰ ἀποτελέσουν ἀντικείμενον γλωσσογεωγραφικῆς ἐξετάσεως προσανατολίζοντα οὕτω τὴν σύνταξιν τοῦ γλωσσοσυλλεκτικοῦ ἐρωτηματολογίου. Δέον ὅπως καταρτισθῆ ἐπίσης πίναξ τῶν τόπων, ἐξ ὧν διαθέτει ἤδη τὸ Ἀρχεῖον διαλεκτολογικὸν ὕλικόν καὶ νὰ γίνῃ βραχεῖα περιγραφή τῆς ἐξ ἐκάστου τόπου χειρογράφου συλλογῆς τοῦ Ἀρχείου χαρακτηριζομένης ταύτης διὰ τῶν ἐνδείξεων : *πενιχρά, μετρία εἰς ποσόν, πλουσία — ἀξιόπιστος ἢ μὴ —, γενικῆς ἢ μερικῆς φύσεως* (δηλ. *ἀπλοῦν λεξιλόγιον, λεξιλόγιον συνοδευόμενον ὑπὸ φράσεων-παραδειγμάτων, συνθηματικὸν γλωσσάριον, τεχνικοὶ ὄροι, ὀνόματα, τοπωνύμια, πεζὰ ἢ ἔμμετρα μνημεῖα τοῦ λόγου, κλπ.*). Βάσει τοῦ τελευταίου τούτου πίνακος καὶ μὲ κριτήριον τὴν περὶ τὰς νεοελληνικὰς διαλέκτους πεῖραν θὰ ἐπισημανθοῦν οἱ ἐρευνητέοι διὰ τὸν "Ατλαντα τόποι, τῶν ὁποίων τὸ δίκτυον δέον ὅπως εἶναι ἀρκετὰ πυκνόν, δεδομένης τῆς γεωγραφικῆς διαμορφώσεως τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ πλήθους τῶν τοπικῶν παραλλαγῶν τῆς γλώσσης καὶ πρὸς ἀσφαλεστέραν ἐξαγωγήν γλωσσογεωγραφικῶν συμπερασμάτων. Θὰ ληφθοῦν δηλονότι ὑπ' ὄψιν κατὰ τὸν προσδιορισμὸν τῶν σημείων ἐρεύνης τὸ πεδινὸν ἢ ὄρεινόν τοῦ ἐδάφους ἐκάστης περιοχῆς, ἡ πυκνότης τοῦ πληθυσμοῦ αὐτῆς, ὁ γλωσσικὸς ἐν αὐτῇ ἐξομαλισμὸς ² ἢ ἡ μεγάλη διαλεκτικὴ κατὰ τμησις ³, ἢ ἐν αὐτῇ ὑπαρξίς ξενοφώνων πληθυσμῶν ⁴ ἢ προσφυγικῶν ἐγκατα-

ἐκάστης γλώσσης εἰς τὸν Γλωσσικὸν "Ατλαντα αὐτῆς. Ποικίλα διακριτικὰ σημεῖα καὶ συμβατικά διγράμματα πλουτίζουν τὰ διάφορα χρησιμοποιηθέντα φωνητικὰ ἀλφάβητα

1. Χωρὶς ἀπαιτήσεις πληρότητος παρέχεται εἰς τὸ τέλος τοῦ κεφαλαίου τούτου πίναξ τῶν κυριωτέρων φωνητικῶν, μορφολογικῶν καὶ συντακτικῶν φαινομένων, ἅτινα θέλουσιν ἐρευνηθῆ γλωσσογεωγραφικῶς διὰ τοῦ ἐρωτηματολογίου τοῦ "Ατλαντος

2. Π.χ. ἐν Πελοποννήσῳ.

3. Π.χ. ἐν Κρήτῃ, Λέσβῳ, Κύπρῳ, κ.ά.

4. Π.χ. ἀλβανοφώνων ἐν Κορινθίᾳ, Ἀττικῇ, Βοιωτίᾳ, νοτ. Εὐβοίᾳ, σλαβοφώνων ἐν δυτ. Μακεδονίᾳ, βλαχοφώνων ἐν Πίνδῳ, κ.ά.

στάσεων ¹, ἢ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς σύμπτωσης βασικῶν ἰσογλώσσων, αἵτινες πρέπει νὰ ὀρισθοῦν ἐπακριβῶς ², καὶ ἄλλοι παράγοντες. Εὐνόητον εἶναι ὅτι εἰς τὰ ὄρεινά, εἰς τὰ πυκνοκατωκημένα καὶ εἰς τὰ πλησίον γλωσσικῶν ὀρίων ἐδάφη, τὰ σημεῖα ἐρεύνης θὰ εἶναι πυκνότερα. Κατὰ πρόχειρον ὑπολογισμόν μου 30 σημεῖα ἐρεύνης εἰς τοὺς μεγάλης ἐκτάσεως νομούς ³ καὶ 15 εἰς τοὺς μικροτέρους ⁴ ἀρκοῦν *grosso modo* δι' ἐν ἱκανοποιητικῆς πυκνότητος δίκτυον ⁵.

Ἐγένετο ἤδη λόγος περὶ τοῦ συγκεντρωμένου εἰς τὸ Ἀρχεῖον τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ πλουσιωτάτου διαλεκτικοῦ γλωσσικοῦ ὕλικου ἐξ ὀλοκλήρου σχεδὸν τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ ἑλληνοφώνου κόσμου ἐν γένει καθὼς καὶ τῶν πλουσιωτάτων εἰς τὸ τυπολογικὸν αὐτῶν μέρος ἄρθρων τῶν τόμων τοῦ Λεξικοῦ τούτου. Ἡ φύσις καὶ αἱ ἀπαιτήσεις ἐνὸς Γλωσσικοῦ Ἀτλαντος δὲν ἐπιτρέπουν νὰ στηριχθῶμεν ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον ἐπὶ τοῦ ἀνωτέρω ὕλικου. Οἱ Γλωσσικοὶ Ἀτλαντες παρουσιάζουν τὴν μορφήν τῆς γλώσσης εἰς δεδομένην ἐποχὴν, τὴν τῆς συλλογῆς τῶν ἀπαντήσεων εἰς τὸ ἐρωτηματολόγιον, ὅπερ ὑπόκειται ὡς βᾶσις τῆς συντάξεως αὐτῶν. Ἐὰν στηριχθοῦν οὗτοι ἐπὶ ὕλικου συγκεντρωθέντος εἰς ἐποχὰς σημαντικῶς ἀπεχούσας ἀλλήλων, παύουν νὰ ἔχουν συγχρονικὴν μορφήν καὶ ἐπομένως δὲν παρέχουν ἀληθῆ εἰκόνα τῆς γλωσσικῆς καταστάσεως τῆς χώρας κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς συντάξεώς των. Τὸ ὕλικόν τοῦ Ἀρχείου τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ ἔχει συλλεγῆ μὲν ἐπὶ χρονικὸν διάστημα ἄνω τῶν ἐβδομήκοντα ἐτῶν, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἐξ ἴσου πλούσιον δι' ὅλας τὰς περιοχὰς τοῦ ἑλληνοφώνου κόσμου, διὸ καὶ συνεχῶς πραγματοποιοῦνται ὑπὸ τοῦ Κέντρου Συντάξεως τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ ἀποστολαὶ εἰς διαφόρους περιοχὰς, ἐξ ὧν δὲν ὑπάρχει ὕλικόν ἢ παρίσταται ἀνάγκη νὰ συμπληρωθῇ ἢ ἐλεγχθῇ τὸ ὑπάρχον. Ἐξ ἄλλου τὸ γεγονός ὅτι δι' ἐνίας περιοχὰς τὸ ὕλικόν τοῦ Ἀρχείου δὲν παρέχει ἀκριβῆ δῆλωσιν τοῦ τόπου προελεύσεως τῶν παρεχομένων λέξεων καὶ γραμματικῶν τύπων (εἰς τὰς παλαιότερας ἰδίᾳ συλλογὰς ἀντὶ τοῦ χωρίου ἐξ οὗ προέρχεται μία λέξις, ἀνεγράφετο ἀπλῶς ἢ ἐπαρχία ἢ ἡ εὐρυτέρα γεωγραφικὴ περιφέρεια, εἰς ἣν ἀνήκει τοῦτο, οἶον Κρήτη, Ἄν ἢ Δυτ. Κρήτη, Λακωνία, Εὐβοία, Θεσσαλία, κ.ο.κ.), ἐνῶ δὲν παραβλάπτει τὸ ἔργον τῆς

1. Ἰδίᾳ ἐν Μακεδονίᾳ.

2. Π.χ. ἐν μέσῃ Εὐβοίᾳ, εἰς τὰς περιοχὰς τῶν ἡμιβορείων ἰδιωμάτων ἐν Ἱπείρῳ, εἰς τὰ ὄρια βορείων καὶ νοτίων ἰδιωμάτων παρὰ τὰ σύνορα Βοιωτίας καὶ Φθιώτιδος, εἰς τὰς νησιδὰς βορείων ἰδιωμάτων ἐν Ἀχαΐᾳ, καὶ ἀλλαχοῦ.

3. Π.χ. εἰς τοὺς νομούς Λίτωλοακαρνανίας, Σερρῶν, Ἐβρου, Ἰωαννίνων, κ.ά.

4. Π.χ. εἰς τοὺς νομούς Ἀρτης, Φωκίδος, Καστορίας, Θεσπρωτίας, Ἀργολίδος, Ξάνθης, κ.ά.

5. Συνολικῶς ὑπολογίζω τὰ σημεῖα ἐρεύνης ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους εἰς 1100 περίπου μὴ ὑπολογιζομένων τῶν ἐπὶ τῶν ξένων, ἀλλ' ἑλληνοφώνων ἢ τέως ἑλληνοφώνων ἐδαφῶν. Δειγματος χάριν ἀναφέρω τὸν ἀριθμὸν τῶν σημείων ἐρεύνης μερικῶν ξένων γλωσσικῶν Ἀτλάντων : Γλωσσικὸς Ἀτλας τῆς Γαλλίας (ALF) 639 σημεῖα, Γλωσσικὸς Ἀτλας τῆς Ἰταλίας καὶ νοτίου Ἑλβετίας (AIS) 407, Γλωσσικὸς Ἀτλας τῆς Ἰταλίας (ALI, ὑπὸ κατασκευὴν ἐν Τουρίνῳ) 1000, Γλωσσικὸς Ἀτλας τῆς Ρουμανίας 388, Γλωσσικὸς Ἀτλας τῆς Ἰβηρικῆς χερσονήσου 525 (ὧν 97 διὰ τὴν καταλωνικὴν γλῶσσαν, 280 διὰ τὴν ἰσπανικὴν καὶ 150 διὰ τὴν πορτογαλικὴν καὶ γαλλικισκὴν), Γλωσσικὸς Ἀτλας τῆς Βαλλονίας (γαλλόφωνον Βέλγιον) 300, Γλωσσικὸς Ἀτλας τῆς γαλλοφώνου Ἑλβετίας 67, Γλωσσικὸς Ἀτλας τῆς νοτίου (προπολεμικῆς) Πολωνίας 39, Γλωσσικὸς Ἀτλας τῆς Ἀνδαλουσίας (Ἰσπανίᾳ) 230.

συντάξεως τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ, ἀποτελεῖ μέγα ἐμπόδιον διὰ τὸν καταρτισμὸν γλωσσογεωγραφικῶν χαρτῶν. Ἄς προστεθῇ ὅτι ὑπὸ πολλῶν συλλογῶν — κυρίως παλαιότερων, οἵτινες δὲν διέθετον τὴν ἀναγκαίαν πρὸς τοῦτο πεῖραν, διότι καὶ ἡ γλωσσικὴ ἐπιστήμη, ἰδίως ὡς πρὸς τὴν φωνητικὴν, εὕρισκετο τότε ἐν Ἑλλάδι εἰς τὰ πρῶτα αὐτῆς βήματα, — δὲν ἀποδίδεται ἀκριβῶς ἡ προφορὰ τῶν λέξεων. Τοῦτο καλύπτεται ἐνίοτε ὑπὸ νεωτέρων συλλογῶν ἐκ τῆς αὐτῆς περιοχῆς, γενομένων κατὰ καιροὺς ὑπὸ τῶν συντακτῶν τοῦ Λεξικοῦ ἢ ὑπὸ συλλογῶν περισσότερον γλωσσικῶς κατηρτισμένων, πλὴν ὅμως εἰς Γλωσσικὸς Ἄτλας ἀπαιτεῖ μεγαλυτέραν ἐν προκειμένῳ σαφήνειαν καὶ ὁμοιομορφίαν. Χρησιμώτατον διὰ τὸ ἔργον εἶναι τὸ ὑλικόν, τὸ ὁποῖον δυνάμεθα νὰ ἀντλήσωμεν ἐκ τῶν συλλογῶν τῶν συντακτῶν τοῦ Κέντρου, αἱ ὁποῖαι καλύπτουν μέγα μέρος τοῦ συγκεντρωθέντος ὑλικοῦ καὶ ἐκ διαλεκτολογικῶν μελετῶν, παλαιότερων καὶ συγχρόνων, διότι οἱ συγγραφεῖς των, ὡς εἰδικοί ἐπιστήμονες, ἐφρόντισαν νὰ ἀποδίδουν σαφέστερον φωνητικῶς καὶ γλωσσογεωγραφικῶς τοὺς ἀναφερομένους ὑπ' αὐτῶν τύπους. Διὰ πάντας τοὺς ἀνωτέρω λόγους εἶναι ἀναγκαῖα, διὰ τὴν σύνταξιν τοῦ Ἄτλαντος, παραλλήλως πρὸς τὴν ἐκμετάλλευσιν τοῦ ἐν τῷ Ἀρχεῖῳ τοῦ Λεξικοῦ ὑπάρχοντος, ἡ συγκέντρωσις ὑλικοῦ βάσει κοινοῦ δι' ὅλα τὰ σημεῖα ἐρεύνης ἐρωτηματολογίου, εἰς τὸν καταρτισμὸν ὅμως τούτου τὸ ὑλικόν τοῦ Ἀρχείου, καθὼς καὶ ἡ περὶ τὰ νεοελληνικὰ ἰδιώματα πεῖρα τῶν Συντακτῶν τοῦ Κέντρου, θέλουσιν σημαντικῶς βοηθήσει¹.

Τὸ ἐρωτηματολόγιον τοῦ Γλωσσικοῦ Ἄτλαντος τῆς Ἑλλάδος θὰ ἀποσκοπῇ εἰς γενικὴν ἔρευναν τῶν ἰδιωμάτων, ἥτοι φωνητικὴν, μορφολογικὴν, συντακτικὴν καὶ λεξιλογικὴν, καὶ διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἐκλεγοῦν καταλλήλως αἱ λέξεις καὶ αἱ φράσεις τῶν χαρτῶν τοῦ Ἄτλαντος. Δεδομένου ὅτι αἱ πλέον δυσἀπόβλητοι ἀπὸ τὸ στόμα τῶν ἰδιωματικῶς λαλούντων λέξεις εἶναι οὐχὶ τὰ ὀνόματα ἀντικειμένων, ἀλλ' οὐσιαστικὰ ἀναφερόμενα εἰς σταθερὰ καὶ ἀμετάβλητα πράγματα², ὠρισμένης κατηγορίας ἐπίθετα καθὼς καὶ πλεῖστα ρήματα καὶ ἐπιρρήματα, ἢ προσοχὴ τῶν μελλόντων νὰ συντάξουν τὸ ἐρωτηματολόγιον³ πρέπει νὰ στραφῇ πρὸς ἐρωτήματα προκλοῦντα τοιοῦτου εἴδους λέξεις καὶ διαφόρους ρηματικούς τύπους εἰς ἀπάντησιν. Ἡ μετάφρασις φράσεων ἀπὸ τὴν κοινὴν νεοελληνικὴν εἰς τινὰ διάλεκτον ἢ ἰδίωμα ὡς μέσον συλλογῆς ἰδιωματικοῦ ὑλικοῦ δέον ὅπως ἀποκλεισθῇ καὶ τοῦτο διότι ἡ μετάφρασις εἰς πλεί-

1. Τὸ ἐκ τῶν παλαιότερων γλωσσικῶν συλλογῶν ὑλικόν καταλλήλως χειριζόμενον ὑπὸ τῶν συλλογῶν τῶν ἀπαντήσεων εἰς τὸ ἐρωτηματολόγιον τοῦ Ἄτλαντος θέλει φανῆ πολλάκις χρήσιμον καὶ ἐπὶ τόπου κατὰ τὸ γλωσσοσυλλεκτικὸν ἔργον βοηθοῦν εἰς τὴν ἐκμείευσιν παρὰ τοῦ πληροφοριοδότη τοῦ ἀληθῶς διαλεκτικοῦ τύπου, ὅστις πιθανῶς ἔχει λησμονηθῆ παρ' αὐτοῦ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς κοινῆς νεοελληνικῆς. Οὕτω ὑποκαθίσταται τὸ παλαιὸν διαλεκτικὸν ὑλικόν εἰς τὴν μὴ οἰκειότητά τοῦ συλλογῆος εἰς τὸ ὑπὸ ἔρευναν γλωσσικὸν ἰδίωμα.

2. Ἡ ἐξαφάνισις τῶν παλαιῶν μορφῶν τοῦ λαϊκοῦ βίου συνεπέφερε τὴν λήθην τῆς ὀνομασίας παλαιῶν ἀντικειμένων, σκευῶν καὶ ἐργαλείων. Δὲν λησμονοῦνται ὅμως εὐκόλως γεωγραφικοί, γεωλογικοί καὶ μετεωρολογικοί ὄροι, ὄροι σχετικοὶ πρὸς ὠρισμένας βασικὰς καλλιέργειας, ὀνόματα φυτῶν, ὄροι τῆς λαϊκῆς λατρείας κ.ἄ. παρόμοιοι.

3. Εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ ἐρωτηματολογίου δύνανται νὰ βοηθήσουν τὰ ἐρωτηματολόγια τῶν Ἀτλάντων ξένων γλωσσῶν, δέον ὅμως ὅπως γίνεται μετὰ πολλῆς προσοχῆς χρῆσις αὐτῶν, καθ' ὅσον ἐν πολλοῖς ταῦτα ἀφοροῦν εἰς καταστάσεις καὶ συνθήκας ξένας πρὸς τὰς παρ' ἡμῖν κρατούσας.

στας μὲν περιπτώσεις οὐδὲν τὸ θετικὸν θὰ ἀπέδιδε, εἰς ἄλλας δὲ θὰ ἦτο ἐφικτὴ μόνον ὑπὸ προσώπων ἐχόντων ἱκανὰς γραμματικὰς καὶ γλωσσικὰς γνώσεις, ὅτε θὰ ἐτίθετο ἐν ἀμφιβόλῳ τὸ αὐθόρμητον τῆς ἀπαντήσεως καὶ ἡ πραγματικὴ καὶ ἀνεπηρέαστος ἀπὸ τῆν ἐπίδρασιν τῆς παιδείας ἰδιωματικὴ προφορά. Συλλογὴ ἀπαντήσεων εἰς τὸ ἐρωτηματολόγιον διὰ τῆς ἐπιδείξεως εἰς τοὺς πληροφοριοδότας καταλλήλων εἰκόνων καὶ σκιαγραφήματων¹ καὶ ἐπιτρεπτὴ καὶ ἐπιβεβλημμένη εἶναι. Εἰκόνες μάλιστα καὶ σκιαγραφήματα διασαφητικὰ τῶν ἰδιωματικῶν λέξεων δύνανται νὰ συνοδεύουν τοὺς χάρτας τοῦ Ἄτλαντος.

Διὰ τοῦ ἐρωτηματολογίου δέον ὅπως ἀναζητοῦνται μονολεκτικαὶ κυρίως ἀπαντήσεις (ὀνόματα ἀντικειμένων κ.ἄ. οὐσιαστικά, ἐπίθετα, ρήματα, ἐπιρρήματα), ἀλλὰ καὶ τινες φράσεις διὰ τῆν διακρίβωσιν ἰδιωματικῶν ἐκφράσεων καὶ τῶν συντακτικῶν φαινομένων. Τὸ πρόβλημα ἐὰν πρέπει νὰ συλλέγωνται μεμονωμένα λέξεις ἢ νὰ ἀναζητῶνται αὗται ἐντὸς φράσεων πάντοτε ἀπησχόλησε τοὺς ξένους διαλεκτολόγους καὶ συντάκτας γλωσσικῶν Ἀτλάντων καὶ ἐδόθησαν ὑπ' αὐτῶν διάφοροι λύσεις. Οὕτω π.χ. ὁ γλωσσικὸς Ἄτλας τῆς Κορσικῆς γαλλικῆς ἐκδόσεως (τόμος τοῦ ALF) περιέχει μόνον λέξεις, ἐνῶ ὁ γλωσσικὸς Ἄτλας τῆς Κορσικῆς ἰταλικῆς ἐκδόσεως² περιέχει μόνον φράσεις. Μόνον φράσεις περιέχει ἐπίσης ὁ Γλωσσικὸς Ἄτλας τῶν νοτίων Βοσγίων³. Πάντες οἱ λοιποὶ Ἄτλαντες περιέχουν μόνον λέξεις, ἐξαιρέσει τοῦ Γλωσσικοῦ Ἄτλαντος τῆς Γαλλίας (ALF) καὶ τοῦ τῆς περιοχῆς τῶν Landes (ΝΔ. Γαλλία)⁴, οἵτινες περιέχουν λέξεις καὶ φράσεις. Τὸ σύστημα τοῦτο εἶναι, νομίζω, τὸ πλέον κατάλληλον. Ἐκατοντὰς ἐρωτήσεων εἶναι ἀρκετὴ πρὸς ἔρευναν τῶν συντακτικῶν φαινομένων καὶ τῶν ἰδιαζουσῶν ἰδιωματικῶν ἐκφράσεων. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐρωτήσεων πρὸς συλλογὴν λέξεων, οὗτος δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ καθορισθῇ ἀπὸ τοῦδε, ἐὰν δὲν προηγηθῇ ἡ ἔρευνα τοῦ ἀποκειμένου εἰς τὸ Ἀρχεῖον τοῦ Κέντρου Συντάξεως τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ ὑλικοῦ, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη⁵.

Τὸ ζήτημα τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐρευνητῶν, τὸ τῶν ἀρετῶν τοῦ καλοῦ συλλογέως καὶ τὸ τῆς σχέσεως αὐτοῦ πρὸς τὸν ἐρευνώμενον χῶρον (ἐντοπιότης ἢ μὴ τοῦ συλλογέως) εἶναι ἤδη λελυμένον : τὸ ἔργον ἔχει ἀναληφθῆ ὑπὸ τῶν συντακτῶν τοῦ Κέντρου τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, οἵτινες διαθέτουν πλουσίαν πείραν καὶ ἀναμφισβητήτους ἱκανότητας διὰ γλωσσοσυλλεκτικὸν ἔργον καθὼς καὶ βαθεῖαν

1. Πρβλ. ἐφαρμογὴν τῆς μεθόδου ταύτης εἰς τὰς ἐρεῖνας διὰ τὸν συντασσόμενον ἐν Τουρίνω Γλωσσικὸν Ἄτλαντα τῆς Ἰταλίας (ALI).

2. G. Bottigliani, Atlante linguistico-etnografico italiano della Corsica, Πίζα 1933-1942 (10 τόμοι).

3. Atlas linguistique des Vosges méridionales, Παρίσι, 1917.

4. G. Millardet, Petit Atlas linguistique d'une région des Landes, Τουλούζη-Παρίσι, 1910.

5. Ὅλος ἐνδεικτικῶς ἀναφέρω τὸν ἀριθμὸν ἐρωτημάτων διαφόρων ξένων γλωσσικῶν Ἀτλάντων : Ὁ γαλλικὸς (ALF) 1920 ἐρωτήματα, ἐξ ὧν τὰ 100 φράσεις, ὁ τῆς Ἰταλίας - νοτίου Ἑλβετίας (ALS) ἀναλόγως τῆς περιχῆς ἔχει 2000 ἢ 4000 ἐρωτήματα περιοριζόμενα εἰς 800 μόνον διὰ τὰς πόλεις τῆς βορ. Ἰταλίας, ὁ ρουμανικὸς 4800, ὁ ὑπὸ κατασκευὴν Γλωσσικὸς Ἄτλας τῆς Ἰταλίας (ALI) 7500, ὁ τῆς Ἰβηρικῆς χερσονήσου 2000, ὁ τῆς Ἀνδαλουσίας 2245, ὁ ἰταλικὸς τῆς Κορσικῆς 1950 φράσεις, ὁ τοῦ Massif Central τῆς Γαλλίας 3800, ὁ τῆς νοτίου Πολωνίας 900, ὧν αἱ 200 ἀφοροῦν εἰς τὴν γραμματικὴν.

καὶ ἐπιστημονικὴν γνῶσιν τῶν νεοελληνικῶν γλωσσικῶν ἰδιωμάτων. Παραμένει πρὸς λύσιν τὸ ζήτημα τῆς γραπτῆς ἀποδόσεως τῶν ἑλληνικῶν φθόγγων εἰς τὸν "Ατλαντα. Ἡ χρησιμοποίησις τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου τῇ προσθήκῃ ὠρισμένων διακριτικῶν σημείων ἐπὶ τινων γραμμάτων αὐτοῦ πρὸς ἀπόδοσιν ἰδιαζόντων διαλεκτικῶν φθόγγων, ὡς γίνεται εἰς τοὺς τόμους τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ, κρίνεται ἀσύμφορος. Ὁ "Ατλας θὰ ἀπευθύνεται εἰς πολὺ εὐρύτερον διεθνὲς ἐπιστημονικὸν κοινὸν ἢ τὸ Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῆς νέας Ἑλληνικῆς¹ καὶ ὡς ἐκ τούτου τὰ σύμβολα τοῦ διεθνοῦς φωνητικοῦ ἀλφαβήτου τῆς API, εἰδικῶς ἐπινοηθέντα διὰ τὴν ἀπόδοσιν τῶν φθόγγων πάσης γλώσσης², εἶναι τὰ πλέον κατάλληλα, ἀφοῦ προστεθοῦν εἰς αὐτὰ χαρακτηριστικὰ τινὲς πρὸς ἀπόδοσιν ἑλληνικῶν τινων διαλεκτικῶν φθογγικῶν ἀποχρώσεων³. Ἄριστον θὰ ἦτο νὰ εἶχε προηγηθῇ τῆς συλλογῆς τοῦ ὕλικου ἐνοργάνου μελέτη τῶν ἀποχρώσεων τούτων πρὸς σαφέστερον καθορισμὸν τῆς φύσεως αὐτῶν καὶ χρησιμοποίησιν τοῦ καταλλήλου συμβόλου διὰ τὴν γραπτὴν τῶν ἀπόδοσιν, τοῦτο ὅμως, δυστυχῶς, εἶναι ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀδύνατον ἐλλείψει ἐργαστηρίου ἐνοργάνου Φωνητικῆς ἐν Ἑλλάδι.

Ὡς πρὸς τὴν ἐπισήμανσιν τῶν σημείων ἐρεῦνης ὁ Γλωσσικὸς "Ατλας τῆς Ἑλλάδος παρέχει τὴν ἀκόλουθον πρόσθετον δυσχέρειαν : τὸ ζήτημα τῶν προσφυγικῶν ἐν Ἑλλάδι ἐγκαταστάσεων μετὰ τὸ 1923⁴. Οἱ ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας καὶ Ἀνατ. Θράκης πρόσφυγες ἐγκατασταθέντες εἰς τὰς νέας ἐστίας τῶν ἀλλαχοῦ μὲν ἀνemiχθησαν μετὰ τοῦ γηγενοῦς στοιχείου, ἀλλαχοῦ δ' ἀπετέλεσαν ἰδίαις κοινότητάς διατηροῦντες μέχρις ἐσχάτων τὸ μητρικὸν τῶν γλωσσικῶν ἰδιώμα. Τὸ πρόβλημα εἶναι ἂν τὰ Μικρασιατικὰ καὶ ἀνατολικο-θρακικὰ ἰδιώματα θὰ ἀποτελέσουν ἀντικείμενον ἐρεῦνης διὰ τὸν "Ατλαντα ἢ ὄχι. Κατὰ τὴν γνώμην μου δὲν δύνανται νὰ ἐξετασθοῦν ταῦτα γλωσσογεωγραφικῶς ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους. Τὰ σχετικὰ στοιχεῖα δὲν δύνανται νὰ καταχωρηθοῦν ἐπὶ τῶν χαρτῶν τῆς Ἑλλάδος εἰς τὰ σημεία τῶν προσφυγικῶν ἐγκαταστάσεων. Διαλεκτολογικὴ ἐρευνα εἰς τοὺς προσφυγικοὺς συνοικισμοὺς δύναται νὰ πραγματοποιηθῇ ὑπὸ τὸν ὅρον ὅτι αἱ ἀπαντήσεις τῶν πληροφοριοδοτῶν θὰ καταχωρηθοῦν ἐπὶ χαρτῶν τῆς Τουρκίας καὶ τῆς ΝΑ. Βουλγαρίας διὰ τὰς ἐν αὐτῇ τέως ἑλληνοφώνους περιοχάς, ἐπὶ δὲ τῶν χαρτῶν τῆς Ἑλλάδος θὰ σημειωθοῦν ἀπλῶς αἱ προσφυγικαὶ ἐγκαταστάσεις συμπαγοῦς ἢ ἀναμίχτου προσφυγικοῦ πληθυσμοῦ ἄνευ τῶν ἀπαντήσεων τῶν κατοίκων τῶν εἰς τὸ ἐρωτηματολόγιον. Ἄς τονισθῇ ἐνταῦθα ὅτι προκειμένου περὶ τῶν Μικρασιατικῶν (Καππαδοκικῶν, Ποντικῶν, Ἰωνικῶν, κλπ.) καὶ ἀνατολικο-θρακικῶν

1. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον εἶναι ἀπαραίτητος ἡ μετάφρασις τοῦ λήμματος κάθε χάρτου εἰς δύο τοῦλάχιστον εὐρωπαϊκὰς γλώσσας, γαλλικὴν καὶ ἀγγλικὴν

2. Περὶ τῶν πλεονεκτικῶν καὶ τῶν μειονεκτικῶν τοῦ διεθνοῦς φωνητικοῦ ἀλφαβήτου τῆς API βλ. *A. Haudricourt* καὶ *J. Thomas*, *La notation des langues* (Παρίσι, 1967) σ. 6.

3. Περιττὸν νὰ λεχθῇ ὅτι ὅλοι οἱ συλλογεῖς θὰ χρησιμοποιοῦν τὸ αὐτὸ σύστημα διὰ τὴν γραφὴν τῶν φθόγγων. Ἀναγκαῖα πρὸς τοῦτο θὰ εἶναι μία ἐξάσκηση αὐτῶν περὶ τὴν χρῆσιν τοῦ ἀλφαβήτου τῆς API καὶ τὴν προσαρμογὴν του εἰς τὴν νέαν Ἑλληνικὴν.

4. Καὶ ὁ Malecki, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 187, ἐπιστᾶ τὴν προσοχὴν τῶν συλλογῶν ὕλικου ἐπὶ τὴν ἱστορίαν τῶν μετατοπίσεων τῶν πληθυσμῶν γενικῶς, ὁ δὲ *A. Meillet* (ἐνθ' ἄνωτ.), ἐπιμένει ἐπὶ τῆς ἀνάγκης τῆς ταχείας συγκεντρώσεως τοῦ προσφυγικοῦ ὕλικου, τὸ ὅποιον ὁσημέραι ἀλλοιοῦται καὶ ἐξαφανίζεται.

ιδιωμάτων, καθώς και περί τῶν ιδιωμάτων τῆς βορ. Ἡπείρου καὶ τῆς ΝΑ. Βουλγαρίας ἢ βοήθεια τοῦ ἤδη ὑπάρχοντος εἰς τὸ Ἀρχεῖον τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ ὕλικοῦ, ἰδίᾳ τοῦ ἐκ παλαιότερων συλλογῶν, εἶναι ἀνεκτίμητος¹. Ἰδιαιτέρον τμῆμα τοῦ Ἄτλαντος θὰ περιλαμβάνη τὰς ἑλληνοφώνους νησιῖδας τῆς νοτίου Ἰταλίας καὶ τὴν τῆς Κορσικῆς (χωρίον Καργκέζε). Οἱ χάρται τῆς Ἑλλάδος θὰ περιλαμβάνουν καὶ τὴν βόρ. Ἡπειρον, ἐνῶ ἡ Κύπρος θὰ ἀποτελῇ ἰδιαιτέρον τμῆμα τοῦ ἔργου², τοῦτο δὲ διὰ τεχνικούς καὶ μόνον λόγους : πρὸς ἀποφυγὴν δηλ. μεγάλης ἐκτάσεως τοῦ φύλλου τῶν χαρτῶν, ἥτις θὰ καθίστα δύσχρηστον τὸ ἔργον, δοθέντος ὅτι οἱ χάρται ἕνεκα τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν σημείων ἐρεύνης θὰ εἶναι ὑπὸ μεγάλην κλίμακα. Προτείνεται ἡ ἐξῆς διαίρεσις τοῦ ἔργου :

- Τμῆμα Α' : ἡ σημερινὴ Ἑλλάς προεκτεινομένων τῶν χαρτῶν πρὸς ΒΔ διὰ τὴν βόρ. Ἡπειρον καὶ πρὸς Β διὰ τὰς τέως ἑλληνοφώνους νησιῖδας τῆς νοτ. Βουλγαρίας.
 Τμῆμα Β' : ἡ νῆσος Κύπρος.
 Τμῆμα Γ' : αἱ ἑλληνόφωνοι νησιῖδες τῆς Καλαβρίας, τῆς Ἀπουλίας καὶ ἡ τῆς Κορσικῆς.
 Τμῆμα Δ' : ἡ δυτικὴ Τουρκία (δυτικὴ Μ. Ἀσία, τουρκικὴ Θράκη καὶ αἱ βουλγαρικαὶ ἀκταί).
 Τμῆμα Ε' : ὁ Πόντος (ἀπὸ Ἰνεπόλεως πρὸς Δ μέχρι τῶν ποντικῶν Ἀθηνῶν πρὸς Α καὶ Σεβαστείας πρὸς Ν).
 Τμῆμα ΣΤ' : ἡ περιοχὴ τῶς τέως ἑλληνοφώνων χωρίων τῆς Καππαδοκίας μέχρι τῆς Σίλλης τοῦ Ἰκονίου πρὸς δυσμᾶς).

Διὰ τὸ τρίτον καὶ τὸ πέμπτον τμῆμα ἀρκοῦν χάρται μεγέθους 22—29 ἑκατοστῶν, ἐνῶ διὰ τὰ λοιπὰ τρία μέρη οἱ χάρται θὰ εἶναι πολὺ μεγαλύτεροι. Ἐκαστον τμῆμα δυνατὸν νὰ περιλαμβάνη περισσοτέρους τοῦ ἐνὸς τόμους χαρτῶν. Εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ πρώτου τόμου τοῦ ἔργου θὰ δημοσιευθοῦν βεβαίως ὑπὸ μικρὰν κλίμακα γενικὸς χάρτης τοῦ ἑλληνοφώνου κόσμου τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ αἰ. καὶ τοῦ σημερινοῦ, ὡς ἐπίσης καὶ ἐπὶ μέρους χάρται εἰς τὸ μέγεθος τῶν γλωσσικῶν χαρτῶν τοῦ Ἄτλαντος : α/ γεωφυσικὸς παρουσιάζων καὶ τὰς συγκοινωνιακὰς γραμμὰς ἐπικοινωνίας τῶν διαφόρων περιοχῶν μεταξύ των, β/ χάρτης ἐρ' οὗ θὰ σημειοῦνται τὰ σημεῖα ἐρεύνης μὲ τὸ ἐπίσημον ὄνομα αὐτῶν καὶ γ/ χάρτης παρέχων τὰ ἀντιστοίχους τοπικὰς ὀνομασίας τῶν ἀνωτέρω τοπωνυμίων.

Ὁ συγχρονικὸς χαρακτῆρ τοῦ Ἄτλαντος καὶ τοῦ ἐρωτηματολογίου του θέτει ἐπὶ τάπητος τὸ φλέγον ζήτημα τῆς χρονικῆς τοποθετήσεως τοῦ ἔργου. Πράγματι, ἐὰν

1 Τὸ ἑλληνικὸν γλωσσικὸν ἰδίωμα τῶν ἐν Τουρκίᾳ Ὀφιτῶν ἢ Ὀφλήδων τοῦ Πόντου, τῶν Τουρκοκρητῶν τῆς περιοχῆς Σμύρνης καὶ τῶν Βλαχάδων (προσφύγων ἐκ Μακεδονίας) ὡς καὶ τῶν ἐν Κριμαίᾳ Ποντίων εἶναι δύσκολον νὰ μελετηθῇ σήμερον. Πάντως θὰ ἦτο λίαν ἐνδιαφέρουσα μίᾳ παρ' αὐτοῖς ἔρευνᾳ.

2. Πρβλ. τὸν χωριστὸν τόμον τοῦ ALF τὸν περιλαμβάνοντα τοὺς χάρτας τῆς Κορσικῆς.

θελήσωμεν νὰ τοποθετήσωμεν αὐστηρῶς εἰς τὸ παρὸν τὸ ἔργον¹, πλήρης ἀναρχία θὰ παρουσιάζεται εἰς τοὺς περισσοτέρους τῶν χωρῶν, καθ' ὅσον τὰ γλωσσικὰ ἰδιώματα τῆς χώρας μας βαίνουν πρὸς ὀλοσχερῆ σίγησιν διαβιβρωσκόμενα ὑπὸ τῆς κοινῆς Νεοελληνικῆς². Κατ' ἀκολουθίαν οἱ χάρται τοῦ Γλωσσικοῦ "Ατλαντος τῆς Ἑλλάδος, στηριζόμενοι εἰς τὰς ἀπαντήσεις τοῦ ἐρωτηματολογίου αὐτοῦ καὶ εἰς τὸ ἐν τῷ Ἀρχεῖῳ τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ ἀποκείμενον ὕλικόν, θὰ παρέχουν ἐν πλήρει μορφῇ τὰ διαλεκτικὰ φαινόμενα τῆς Νεοελληνικῆς.

Τὸ ζήτημα τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τοῦ εἶδους τῶν πληροφοριοδοτῶν (φύλον, ἡλικία, γραμματικαὶ γνώσεις, ἐπάγγελμα, κ.λπ.) εἰς ἕκαστον σημεῖον ἐρεύνης νομίζω ὅτι θὰ πρέπει νὰ ἀφεθῆ εἰς τὴν κρίσιν ἐκάστου συλλογέως ἀναλόγως τῶν περιστάσεων, τὰς ὁποίας θὰ συναντήσῃ οὗτος κατὰ τὴν πορείαν τῆς ἐργασίας του. Κατ' ἀρχὴν πᾶσα προσφορὰ ἐξ οἰοῦδήποτε γίνεται δεκτὴ ἀρκεῖ νὰ πληροῖ τοὺς ὅρους τῆς καλῆς συλλογῆς, ἰδίᾳ τὴν πιστὴν ἀπόδοσιν τῆς τοπικῆς προφορᾶς. Εὐκτέα εἶναι ἡ χρησιμοποίησις πλειόνων τοῦ ἐνὸς πληροφοριοδοτῶν καὶ τοῦτο διὰ πολλοὺς λόγους: διαφόρους ἐργασίας καὶ ἐπαγγέλματα, ἔλεγχον τῶν ἀπαντήσεων ἐκάστου, κ.λπ. Ὑποχρεωτικῶς πρέπει νὰ ἐρωτῶνται πρόσωπα καὶ τῶν δύο φύλων, ἕνεκα τῶν διαφορῶν ἀσχολιῶν γυναικῶν καὶ ἀνδρῶν, ἀλλὰ καὶ πρὸς διαπίστωσιν διαφορᾶς ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν καὶ εἰς τὸ γενικὸν λεξιλόγιον καὶ πιθανῶς καὶ εἰς τὴν προφορὰν³. Ὅρος πάντως ἀπαραίτητος εἶναι ὁ πληροφοριοδότης νὰ εἶναι πιστὸς φορεὺς τοῦ ἐξεταζομένου ἰδιώματος. Ἡ ἀνεύρεσις τοιούτων τύπων εἶναι βεβαίως δύσκολος, ἄνευ συνεννοήσεως ἐκ τῶν προτέρων μετὰ τῶν τοπικῶν ἀρχῶν τῶν χωρίων (δήμαρχον ἢ πρόεδρον τῆς κοινότητος, δημοδιδάσκαλον, ἱερέα, κ.λπ.). Οἱ πληροφοριοδοταὶ δέον ὅπως εἶναι, κατὰ κανόνα, ἡλικίας 40-60 ἐτῶν, ἂν καὶ πολλάκις καὶ νέοι καὶ παιδιά⁴ δύνανται νὰ προσφέρουν ἄριστον ὕλικόν, ἰδίᾳ ὡς πρὸς ὠρισμένα θέματα.

Συνιστᾶται ἰδιαίτερος ἢ εἰς ἕκαστον σημεῖον ἐρεύνης ἀνεύρεσις δύο τουλάχιστον ἀτόμων, ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς, κατὰ προτίμησιν ἡλικίας περὶ τὰ 60 ἔτη, κατὰ τὸ δυνατὸν ἀνεπηρέαστων ἀπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς κοινῆς νεοελληνικῆς καὶ μὲ ἀρίστην ἄρθρωσιν, νὰ ζητῆται δὲ παρ' αὐτῶν νὰ διηγηθοῦν πρὸ τοῦ μαγνητοφώνου εἰς συνεχῆ ἰδιω-

1. Πρβλ. τὴν σχετικὴν γνώμην διὰ τὸν γασκωνικὸν (ΝΔ Γαλλία) γλωσσικὸν "Ατλαντα τοῦ συντάκτου αὐτοῦ *J. Séguy* ἐν *S. καὶ R. D. Pop*, *Atlas Linguistiques européens*, σ. 122.

2. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον ἡ γλωσσοσυλλεκτικὴ ἐργασία πρέπει νὰ ἐπιταχυνθῆ. Τὰ ἰδιώματα ὀσημέραι καὶ ἐξαφανίζονται. Δέν εἶναι μακρὰν ἡ ἡμέρα, καθ' ἣν πᾶσα προσπάθεια συγκεντρώσεως ὕλικου θὰ εἶναι ματαία καὶ τότε ὁ καταρτισμὸς Γλωσσικοῦ "Ατλαντος τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης θὰ εἶναι ἀνέφικτος πρὸς μεγάλην ζημίαν τῆς νεοελληνικῆς καὶ τῆς διεθνoῦς γλωσσικῆς ἐπιστήμης.

3. Ἐνθυμοῦμαι ὅτι εἰς τὴν Ἀρτάκην τῆς Προποντίδος (πρόσφυγες ἐν Νέῃ Ἀρτάκῃ Εὐβοίας) αἱ γυναῖκες προσέφερον τὸν φθόγγον [I] ἐντόνως ὑπερωϊκὸν (ὡς τὸ τουρκικὸν καὶ τὸ σλαβικὸν I) πρὸ τῶν φωνηέντων a, o, u, ἐνῶ τὸ φαινόμενον τοῦτο δὲν παρατηρεῖτο εἰς τὴν ὁμιλίαν τῶν ἀνδρῶν. Τὸ ἀντίθετον φαινόμενον παρατήρησα εἰς τὸ χωρίον Φλακὴ τῆς ἐπαρχ. Ἀποκορώνου τῆς Κρήτης: ὑπερωϊκὸν [I] οἱ ἄνδρες πρὸ τῶν a, o, u, σύνηθες [I] αἱ γυναῖκες.

4. Ἄριστον ὕλικόν κατέγραψα ἐν Ἀρμένιοις Ἀποκορώνου παρὰ 10ετοῦς παιδός, ἐν Πολυρρηνίᾳ δὲ τῆς Κισάμου προέβην εἰς σημαντικὰς φθογγολογικὰς διαπιστώσεις ἐπὶ τοῦ τοπικοῦ ἰδιώματος βάσει τῆς προφορᾶς 7ετοῦς παιδός.

ματικὸν λόγον ἀφήγησιν τινὰ μακρῶς πως διαρκείας. Οὕτω θὰ ἐπιτευχθῆ ἡ δημιουργία παρὰ τῷ Κέντρῳ Συντάξεως τοῦ IANE ἀρχείου μαγνητοταινιῶν μὲ δείγματα πεζοῦ λόγου τῶν διαφόρων διαλέκτων καὶ ιδιωμάτων τῆς χώρας μας προτοῦ ταῦτα σιγηθοῦν ἐντελῶς μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου¹. Ἡ μαγνητοφώνησις τῆς ὁμιλίας διὰ γλωσσικὰς μελέτας ἀποδίδει καλύτερον, ὅταν γίνεται μὲ ταχύτητα περιστροφῆς τῆς μαγνητοταινίας 19 ἑκατοστόμετρα κατὰ δευτερόλεπτον. Ὑπὸ τοιαύτην ταχύτητα συλλαμβάνονται καὶ αἱ ἐλάχισται ἀποχρώσεις τῆς προφορᾶς τῶν φθόγγων.

*Πίναξ τῶν κυριωτέρων φαινομένων, ἅτινα θέλουν μελετηθῆ
διὰ τοῦ Γλωσσικοῦ "Ατλαντος τῆς Ἑλλάδος*

- α) Ὅρια βορείων, ἡμιβορείων καὶ νοτίων ιδιωμάτων. Σαφῆς προσδιορισμὸς τῆς περιοχῆς τῶν ἡμιβορείων ιδιωμάτων ἐν Ἡπειρῷ², ἀνατ. Θράκη³ καὶ ἀλλαχοῦ, σαφῆ ὄρια βορείων καὶ νοτίων ιδιωμάτων ἐν Βοιωτίᾳ καὶ Ἀχαΐᾳ.
- β) Τσιτακισμὸς: διάθεσις τοῦ κ ὡς κ', τσ, τσ, τοῦ γ ὡς γ', ξ, ζ, τοῦ χ ὡς χ', σ, σ.
- γ) προφορὰ τῶν ἐρρίνων συμπλεγμάτων μπ, ντ, γκ (γγ) ἄνευ τοῦ ἐρρίνου στοιχείου, ἥτοι ὡς b, d, g ([abéli], [ádras], [agalá] ἀντὶ [ambéli], [ándras], [angalá]).
- δ) δασεῖα προφορὰ τῶν συριστικῶν φθόγγων σ καὶ ζ, ἥτοι ὡς ch καὶ j τῆς γαλλικῆς.
- ε) τὰ διάφορα ἀλλόφωνα τοῦ φθόγγου λ.
- στ) ἡ ἀπουράνωσις τῶν συριστικῶν (νησά, βυζά, ἀπά, ἀντὶ νησιά, βυζιά, ἀψιά).
- ζ) ἡ ἀποβολὴ τῶν μεσοφωνηεντικῶν [γ] καὶ [j] (ἀάπη, ἀντρόννο, ἀντὶ ἀγάπη, ἀντρόγυνο).
- η) ἡ διατήρησις τοῦ τελικοῦ ν (τὸ τυρίν, τὸ ἀμπέλιν, ἀντὶ τὸ τυρί, τὸ ἀμπέλι).
- θ) ἡ ἀποβολὴ τοῦ τελικοῦ ν (τῶν ἀνθρώπω, τῶ σπιτιῶ, ἀντὶ τῶν ἀνθρώπων, τῶν σπιτιῶν).
- ι) ἡ ἀποβολὴ τοῦ τελικοῦ ς : 1) πρὸ τοῦ μας (ὁ πατέρα μας ἀντὶ ὁ πατέρας μας), 2) πάντοτε (τσι καλὲ πατάτε ἀντὶ τίς καλὲς πατάτες).
- ια) ἡ προφορὰ τῶν διπλῶν συμφώνων καὶ αἱ διάφοροι διαθέσεις αὐτῶν (δασέα ἔ, π̄, ἔ, διπλοῦν λλ > λτ, λd, dd, κλπ.).
- ιβ) τελικὸν ς+μου > -ζουμ, -ζιμ (π.χ. ὁ μπαμπᾶς μου > [o babázum] καὶ ἀλλαχοῦ [o babázim] ἀντὶ [o mbambázmu]).
- ιγ) τροπὴ τοῦ τι εἰς θι, θκι, δκι, δι (π.χ. μάτια > [mátca], [máθca], [máθca], [máðca], [máðja]).

1. Εἰς μαγνητοφωνήσεις διαλεκτικῶν κειμένων διαρκούσης τῆς συλλεκτικῆς ἐργασίας των προέβησαν ὁ συντάξας τὸν Γλωσσικὸν Ἄτλαντα τῆς Γασκώνης (NΔ Γαλλία) καὶ οἱ συντάξαντες τὸν Γλωσσικὸν Ἄτλαντα τοῦ Massif Central (κεντρικὴ Γαλλία). Αἱ μαγνητοφωνήσεις τοῦ Ἄτλαντος τῆς Γασκώνης ἐλήφθησαν ἐπὶ δύο ἀντιγράφων (ταινιῶν) ἐκάστη καὶ ἡ μία σειρὰ αὐτῶν φυλάσσεται εἰς τὴν Rhonothèque occitane τοῦ Παν/μίου τῆς Τουλούζης, ἡ δὲ ἄλλη εἰς τὸ «Μουσεῖον τῶν Τεχνῶν καὶ τῶν Λαϊκῶν παραδόσεων» τῶν Παρισίων.

2. Βλ. Γ. Χατζιδάκι, *Μεσαιωνικὰ καὶ νέα ἑλληνικά*, Α', σ. 250 κ.έ.

3. Βλ. Ν. Ἀνδριώτην, ἔνθ' ἄνωτ.

- ιδ) ανάπτυξις παρασιτικού φθόγγου ἐντὸς συμφωνικῶν συμπλεγμάτων (π.χ. σταθιμός, καπινός < σταθμός, καπνός).
- ιε) προφορά τοῦ υ ὡς ου καὶ τοῦ -οι ὡς -ιου.
- ιστ) τὸ φαινόμενον τῆς ἐπενθέσεως (τὰ χωρ'ία ἀντὶ τὰ χωριά).
- ιζ) αἱ ἀσυνίζητοι καταλήξεις : -ία, -έα, -ές, -έ, -ξά, ἔναντι -ιά, -ιάς (π.χ. φωτιά ἀντὶ φωτιά, γραία ἀντὶ γριά, πλατανές ἀντὶ πλατανιάς, ἡ ἀπιδὲ ἀντὶ ἡ ἀπιδιά, παρηγορεῖ ἀντὶ παρηγοριά), ὡς καὶ οἱ ποντιακοὶ φθόγγοι ä καὶ ö.
- ιη) ἡ ἀνάπτυξις προθετικοῦ ä- (ἀπλάτανος ἀντὶ πλάτανος).
- ιθ) τὸ θηλυκὸν ἄρθρον ἢ ἀντὶ τοῦ ἀρσενικοῦ ö (ἡ Νίκους ἀντὶ ὁ Νίκος).
- κ) παράλειψις τοῦ ἄρθρου.
- κα) ἄρθρα τσῆ < τῆς, τσί < τίς, τούς, τές < τίς, τσοῦ < τούς.
- κβ) αἰτιατικὴ πληθυντικοῦ ἀρσενικῶν ὀνομάτων ὁμοίᾳ τῆ ὀνομαστικῆ (π.χ. οἱ γύφτοι - τσί γύφτοι).
- κγ) γενικὴ εἰς -ο, ἀντὶ -ου, κυρίων ὀνομάτων εἰς -ος (ὁ Μᾶρκος - τοῦ Μάρκο).
- κδ) ἰδιάζουσαι γενικαὶ θηλυκῶν ὀνομάτων, π.χ. τσῆ κοπελός, τσῆ πορτός, ἀντὶ κοπέλας, πόρτας.
- κε) αἱ ποικίλαι ὑποκοριστικαὶ καταλήξεις : -άκι, -άτσι, -άκ'ι, -έλι, -ίδι, -ούδι, -όπουλο, -όπον, -άρι, -ούλι, -άλι, -ίτσα, -ίτσι.
- κστ) ῥήματα εἰς -εύγω ἀντὶ -εῦω (π.χ. γυρεύγω, χορεύγω ἀντὶ γυρεύω, χορεύω).
- κζ) διάφοροι ἀξήσεις τῶν ῥημάτων εἰς τοὺς παρωχημένους χρόνους (π.χ. ἔτρωγα, ἤτρωγα - ἔτρώγαμε, τρώγαμε, ἤτρώγαμε).
- κη) χρησιμοποίησις τῶν συνηρημένων τύπων τῶν περισπωμένων ῥημάτων καὶ ἀποκλίσεις ἀπὸ τοῦ κανόνος τούτου.
- κθ) ῥήματα εἰς -σκω (-ίσκω, -έσκω).
- λ) α' πληθυντ. πρόσωπον εἰς -ομε ἀντὶ -οιμε (ἔχομε ἀντὶ ἔχοιμε).
- λα) β' πληθυντ. πρόσωπον εἰς -ετε ἀντὶ -ατε (ἐπήγετε ἀντὶ ἐπήγατε).
- λβ) γ' πληθυντ. πρόσωπον εἰς -ουσι (ἀρктиκοὶ χρόνοι) καὶ -ασι (παρωχημένοι χρόνοι), (π.χ. πηγαίνουσι ἀντὶ πηγαίνουν, πᾶσι ἀντὶ πᾶνε, ἐπήγασι ἀντὶ ἐπήγανε).
- λγ) ῥήματα εἰς -οῦ ἀντὶ -ῶ (δὲ μοροῦ ἀντὶ δὲ μοροῶ).
- λδ) ἀόριστοι εἰς -κα (ἐβάρηκα ἀντὶ ἐβάρησα).
- λε) μέλλων εἰς -ξω ἀντὶ -σω καὶ ἀόριστος εἰς -ξα ἀντὶ -σα (π.χ. θὰ τραγουδήξω, τραγοῦδηξα ἀντὶ θὰ τραγουδήσω, τραγοῦδησα).
- λστ) ἀποβολὴ τοῦ μεσοφωνηεντικοῦ σ εἰς τὸ β' ἐνικ. πρόσωπον τύπων τοῦ μέλλοντος (π.χ. θὰ σκοτώῃς ἀντὶ θὰ σκοτώσης).
- λζ) προσθήκη τελικοῦ -νε εἰς ῥηματικούς τύπους (ἐπήγαμενε ἀντὶ ἐπήγαμε).
- λη) τονισμὸς τῆς δ' ἀπὸ τῆς ληγούσης συλλαβῆς εἰς τινὰς ῥηματικούς τύπους (π.χ. ἤπιαμενε ἀντὶ ἤπιαμε). Διπλοῦς τονισμὸς τοιοῦτων τύπων.
- λθ) οἱ τύποι εἶναι (γ' ἐνικ.) καὶ εἶνιαι (γ' πληθυντ.) ἀντὶ εἶναι εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις.
- μ) τὸ ἐπίρρημα πολὺ ἐν συνθέσει (π.χ. πολυτρέχω, πολιοτρέχω, πολλοτρέχω, πολ-λοτρέχω).

μα) τροπή τῆς προθέσεως ἀνά εἰς ἀνε- ἐν συνθέσει (π.χ. ἀνεκατώνω ἀντὶ ἀνακατώνω).

μβ) συντάξεις ὡς ἔδωκέ μου, μῶδουκε, μέ'δωκε, ἔναντι μου'δωσε τῆς κοινῆς νεοελληνικῆς.

μγ) συντάξεις ὡς μοῦ δόσε ἔναντι δόσε μου.

μδ) ἀπρόσωποι συντάξεις ρημάτων (π.χ. δὲν μοῦ τρώγεται, δὲν μοῦ πίνεται = δὲν μπορῶ νὰ φάω, δὲν μπορῶ νὰ πιῶ).

Ὁ πίναξ οὗτος θὰ πλουτισθῇ βεβαίως καὶ δι' ἄλλων φαινομένων καθ' ὅσον θὰ προχωρῇ ἡ προπαρασκευαστικὴ ἐργασία τοῦ "Ατλαντος.

Ὁ Γλωσσικὸς "Ατλας τῆς Κρήτης.— Ὑπὸ τὸ ἐκτεθὲν ἐν τῇ παρουσίᾳ πνεῦμα τῆς προεργασίας διὰ τὴν σύνταξιν τοῦ Γλωσσικοῦ "Ατλαντος τῆς Ἑλλάδος βάσει τοῦ ὑπάρχοντος ἐν τῷ Ἀρχεῖῳ τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ διαλεκτικοῦ ὕλικου ἤρχισα τὴν προκαταρκτικὴν ἔρευναν διὰ τὴν σύνταξιν τοῦ Γλωσσικοῦ "Ατλαντος τῆς Κρήτης ὡς πρώτου μέρους τοῦ ὅλου ἔργου, δυναμένου νὰ ἀποτελέσῃ καὶ χωριστὸν τόμον αὐτοῦ διὰ λόγους τεχνικούς. Ἡ Κρήτη διὰ τὸ μέγεθος αὐτῆς, τὴν γεωγραφικὴν ἀπομόνωσιν ἐν μέσῳ τοῦ πελάγους καὶ διὰ τὸν ἰδιάζοντα χαρακτῆρα τῆς διαλέκτου αὐτῆς, ἣτις γνωρίζει πλεῖστα τοπικῶς περιωρισμένα φαινόμενα, δύναται εὐλόγως νὰ ἀποτελέσῃ ἀντικείμενον χωριστῆς γλωσσογεωγραφικῆς ἐξετάσεως. Κατωτέρω παρέχω τὰ συμπεράσματα τῆς σχετικῆς ἐν τῷ Ἀρχεῖῳ ἐρεύνης μου :

Εἰς τὸ Ἀρχεῖον τοῦ ΙΑΝΕ ὑπάρχουν κατατεθειμένα 65 χειρόγραφοι συλλογαὶ ἐκ Κρήτης. Ἐξ αὐτῶν αἱ τρεῖς μόνον προέρχονται ἐξ ἀποστολῆς συντακτῶν τοῦ Κέντρου εἰς τὴν μεγαλόνησον πρὸς συλλογὴν γλωσσικοῦ ὕλικου (μία ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν Κισάμου, Ἀποκορώνου καὶ Σφακίων, μία ἐκ τῆς ἐπαρχίας Σφακίων καὶ μία ἐκ τῆς κώμης Ἀγ. Βαρβάρα τῆς ἐπαρχίας Μονοφατσίου τοῦ νομοῦ Ἡρακλείου). Πέντε συλλογαὶ περιέχουσιν ὕλικὸν μὴ χρησιμοποίησιμον εἰς ἐργασίας ὡς ἡ παροῦσα, δύο δὲ ἐδημοσιεύθησαν ἀργότερον εἰς φιλολογικὰ περιοδικὰ ἢ αὐτοτελῶς. Ἐκ τῶν 65 ἐξ ἄλλου συλλογῶν αἱ 22 προέρχονται ἐξ ἀξιοπίστων συλλογῶν. Διὰ τὴν σύνταξιν τῶν ἄρθρων τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ ἀπεδελτιώθησαν πλήρως 50 ἐκ τῶν 65 συλλογῶν, ἕτεροι ἐπτὰ λίαν ἐλλιπῶς (ἐλήφθησαν μόνον αἱ ἀρχόμεναι ἀπὸ α λέξεις), μία δὲ ἀπεδελτιώθη ἐξ ὀλοκλήρου, ἀλλὰ δὲν ἐλήφθησαν τὰ ἐν αὐτῇ περιεχόμενα τοπωνύμια.

Κατάλληλοι διὰ γλωσσογεωγραφικὴν ἔρευναν εἶναι 16 μόνον ἐκ τῶν συλλογῶν τοῦ ΙΑΝΕ, ὡς δηλοῦσαι σαφῶς τὸν τόπον προελεύσεως (τὰ χωρία) τοῦ ὑπ' αὐτῶν παρεχομένου ὕλικου. Ἐξ αὐτῶν πέντε προέρχονται ἀπὸ τὸ χωρίον Κατσιδόνη τῆς Σητείας, δύο ἀπὸ τὸ χωρίον Μαλάκι τῆς ἐπαρχ. Ρεθύμνης, δύο ἀπὸ τὴν περιοχὴν τῶν Ἀστερουσίων ὁρέων τοῦ νομοῦ Ἡρακλείου καὶ ἀνὰ μία ἐκ τῆς ἐπαρχίας Ἀποκορώνου, ἐκ τοῦ τέως δήμου Καμπανοῦ Σελίνου καὶ ἐκ τῶν χωρίων Ροδοβάνι Σελίνου, Ἀνώγεια Μυλοποτάμου, Πρινὲς Μυλοποτάμου, Πύργος Μονοφατσίου καὶ Λατσίδα Μεραμπέλλου. Ἡ ἐκ Πύργου Μονοφατσίου συλλογὴ περιέχει μόνον ποιμενικοὺς ὄρους, ἐνῶ αἱ λοιπαὶ γενικῆς φύσεως γλωσσικὸν ὕλικόν. Ἐκ τῶν λοιπῶν 49 συλλογῶν 22 παρέχουν ὡς τόπον προελεύσεώς των τὴν ἔνδειξιν ἀπλῶς Κρήτη, τέσσαρες τὴν ἔνδειξιν ἀνατολικὴ Κρήτη (ἢ μία τούτων περιέχει μόνον φράσεις) καὶ 11 τὸ ὄνομα

μιας έπαρχίας τής νήσου (δύο εκ Κισάμου, δύο εκ Σφακίων, μία εκ 'Αποκορώνου, Σφακίων και Κισάμου, μία εκ Πεδιάδος, τρεις εκ Μεραμπέλλου και δύο εκ Βιάννου).

Έκ τών άνωτέρω καταφαίνεται εύθως άμέσως, ότι τὸ εκ Κρήτης ύλικὸν τοῦ 'Αρχείου τοῦ ΙΑΝΕ παρὰ τὸν ὄγκον του μικρὰν μόνον συμβολὴν παρέχει εἰς τὴν κατασκευὴν τοῦ Γλωσσικοῦ "Ατλαντος τής νήσου. 'Ολόκληροι περιοχαὶ τής νήσου εἶναι άνεξερεύνητοι ἀπὸ γλωσσικῆς ἐπόψεως, π.χ. τὸ 'Αμάρι, τὸ Μαλεβίτσι, ἡ δυτικὴ Μεσαρά, ἡ έπαρχία 'Ιεραπέτρας, κ. ἄ. Τὰ 16 κατάλληλα διὰ τὴν γλωσσογεωγραφικὴν έρευναν χειρόγραφα δύνανται καταλλήλως ἀποδελτιούμενα νὰ συμβάλλουν σημαντικῶς εἰς τὸν καταρτισμὸν τοῦ έρωτηματολογίου τοῦ "Ατλαντος. 'Ομοίως δύο εκ τών λοιπῶν 49 χειρογράφων, τὰ παρέχοντα τὸ ποιμενικὸν λεξιλόγιον τής νήσου.

Πλὴν τοῦ ύλικοῦ, τὸ ὁποῖον παρέχουν τὰ χειρόγραφα τοῦ ΙΑΝΕ δέον ὅπως ληφθῆ ὑπ' ὄψιν και τὸ ύλικὸν τών χειρογράφων τοῦ Λαογραφικοῦ 'Αρχείου και τὸ περιεχόμενον εἰς τὰ νεώτερα εἰς κρητικὴν διάλεκτον λογοτεχνικὰ έργα. 'Επίσης τὸ δημοσιευμένον διὰ τοῦ τύπου ύλικὸν (γλωσσάρια, έγγραφα, κείμενα και συλλογαὶ ποικίλου γλωσσικοῦ ύλικοῦ δημοσιευμένα εἰς έφημερίδας και περιοδικὰ) ¹ και αἱ ὑπάρχουσαι ἐπὶ τής κρητικῆς διαλέκτου μελέται δέον ὅπως ἀποδελτιωθοῦν μετὰ μεγίστης προσοχῆς ὑπὸ έμπείρου περὶ τὴν διάλεκτον ταύτην συντάκτου τοῦ ΙΑΝΕ. Βασικὴ διὰ τὸν καταρτισμὸν τοῦ έρωτηματολογίου τοῦ "Ατλαντος εἶναι και ἡ ἀποδελτίωσις τοῦ λεξιλογίου τών τόμων Β-Ε^α τοῦ έργου τοῦ Γ. Παγκάλου, Περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ιδιώματος τής Κρήτης ('Αθήναι, 1960-1968). Πάντως πρὸ πάσης ἀποδελτιώσεως θὰ προηγηθῆ ὁ καταρτισμὸς καταλόγου ἀποδελτιωτέων κειμένων (συλλογῶν, γλωσσικῶν μελετῶν κλπ.) ².

Τὸ έρωτηματολόγιον διὰ τὸν "Ατλαντα τής Κρήτης θὰ συμπληρωθῆ με ὁδηγὸν τὴν πεῖραν τοῦ ἀρμοδίου συντάκτου περὶ τὴν διάλεκτον τής μεγαλονήσου και τὰς νεοελληνικὰς διαλέκτους ἐν γένει.

Προκειμένου τοῦ καταρτισμοῦ τών έρευνητέων φαινομένων τής κρητικῆς διαλέκτου ³ χρειάζεται ἡ ἀναζήτησις αὐτῶν εἰς τὰς σελίδας πάντων τών άνωτέρω ἀναφερθέντων ὡς ἀποδελτιωτέων κειμένων (χειρογράφων και ἐντύπων συλλογῶν ύλικοῦ) και μελετῶν.

Ὡς πρὸς τὰ σημεία έρεύνης προτιμητέον εἶναι τὸ πυκνὸν δίκτυον αὐτῶν. "Εν ἀραιὸν δίκτυον ἐξ 60 σημείων θὰ ἤρκει διὰ νὰ παρουσιάσῃ τὰ χαρακτηριστικὰ φαι-

1 Λίαν σημαντικὴν βοήθειαν εἰς τὴν γλωσσογεωγραφικὴν έρευναν προσφέρουν τὰ δημοσιευμένα εἰς τὸν κρητικὸν τύπον («κρητικὰ νάκλια», ἧτοι ἠθογραφικὰ και εύθυμογραφικὰ διηγήσεις εἰς τὸ τοπικὸν ιδίωμα τής γενετέρας (χωρίου ἢ περιοχῆς) τοῦ συντάκτου τῶν.

2. Διὰ τὰ μέχρι τοῦ 1938 γλωσσολογικὰ κρητικὰ δημοσιεύματα βλ. Γ. Σπυριδάκη, Βιβλιογραφία Κρητικῆς λαογραφίας και γλωσσολογίας (συγχρόνου γλώσσης), 'Αθήναι 1934, και τοῦ αὐτοῦ, Συμπλήρωμα Α' τής Κρητικῆς λαογραφίας και γλωσσολογίας (περιοδ. Μύσων, Ζ', 1938, σσ. 97-128). Διὰ τὰ ἀπὸ τοῦ έτους 1939 και ἐντεῦθεν δημοσιεύματα βλ. Δικ. Βαγιατάκου, Γλωσσικὴ βιβλιογραφία εἰς «Λεξικογραφικὸν Δελτίον 'Ακαδημίας 'Αθηνῶν», 4, 1942-48, σσ. 155-176 (βιβλιογραφία τών έτῶν 1939-1947) και εἰς «'Αθηνᾶς» τόμους 61 (1957) - 70 (1968) (βιβλιογραφία τών έτῶν 1939-1967).

3. Βλ. προχείρως τὰ σημαντικώτερα ἐξ αὐτῶν παρὰ Γ. Παγκάλου, ἐνθ' άνωτ., τόμ. Α', 'Αθήναι 1955, σελ. 141-150.

νόμους τῆς κρητικῆς διαλέκτου καὶ τὴν ἔκτασιν τῶν ἐπὶ τοῦ χάρτου τῆς νήσου, πυκνὸν ὅμως δίκτυον ἐξ 150 σημείων καταλλήλως ἐπιλεγμένων ἐπιβάλλεται διὰ νὰ βοηθηθῇ εἰς τὴν χάραξιν τῶν ἰσογλώσσων τῶν ποικίλων ἐπὶ μέρους φαινομένων αὐτῆς.

Ὁ Ὁδηγὸς συντάξεως τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς νέας Ἑλληνικῆς παρέχει πῖνακα 59 κρητικῶν τοπωνυμίων, ἐκ τῶν ὁποίων ὑπάρχει ὑλικὸν εἰς τὸ Ἀρχεῖον. Τούτων τὰ τρία εἶναι τὰ ὀνόματα τῶν τριῶν πόλεων τῆς νήσου (Χανίων, Ρεθύμνης καὶ Ἡρακλείου), δώδεκα εἶναι ὀνόματα ἐπαρχιῶν, δύο ὀνόματα περιοχῶν αὐτῆς, καὶ ἓν τὸ τῆς νήσου Γαύδου. Κατὰ συνέπειαν μόνον 42 εἶναι τὰ σημεῖα ἐκ τῶν ὁποίων προέρχεται τὸ κρητικὸν ὑλικὸν τοῦ Ἀρχείου. Ταῦτα κατανέμονται ὡς ἐξῆς : νομὸς Χανίων 9 σημεῖα (Ἀλίκιαμπος, Βάμος, Κακοδίκι, Νιδὸ Χωριὸ Ἀποκορώνου, Πρασές, Σέμπρονας, Σιρικάρη, Τσιβαρᾶς καὶ Τοπόλια), νομὸς Ρεθύμνης 5 (Ἁγία Παρασκευὴ Ἀμαρίου, Ἀνώγεια Μυλοποτάμου, Καρίνες, Μαλάκι καὶ Μύρθιο Ἀγ. Βασιλείου¹), νομὸς Ἡρακλείου 9 (Ἀρχάνες, Ἀχεντριάς, Βιάννος, Γέργερη, Ἐμπαρος, Καταλαγάρη, Ξενιάκος, Παρανύφοι, Πύργος Μονοφατσίου) καὶ νομὸς Λασιθίου 18 (Ἀγ. Νικόλαος, Ἀνατολή, Βουλισμένη, Βραχάσι, Βρουχᾶς, Γιανίτσι, Δωριές, Ἐπάνω χωριὸ Ἱεραπέτρας, Ἐπισκοπὴ Ἱεραπέτρας, Ἱεράπετρα, Καπίστρι, Κατσιδόνη, Κάτω χωριὸ Ἱεραπέτρας, Λατσίδα, Νεάπολις, Πρίνα Μεραμπέλλου², Σητεία καὶ Φουρνὴ Μεραμπέλλου).

Ἐπὶ τῶν τοπωνυμίων τούτων ἔχω νὰ παρατηρήσω ὅτι τὰ πλεῖστα τούτων ἀνεγράφησαν εἰς τὸν πίνακα τοῦ Ὁδηγοῦ συντάξεως τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ καὶ ἐβραχυγραφηθήσαν διὰ νὰ ἀναφέρωνται εἰς τὰ λήμματα τοῦ τελευταίου, ἐνῶ τὸ ἐξ αὐτῶν ὑλικὸν περιορίζεται εἰς τινὰς δεκάδας λέξεων ἐγκατεσπαρμένων εἰς συλλογὰς χειρογράφους ἢ δημοσιευμένας³. Τοῦτο ἰσχύει κυρίως διὰ τὰ ἐκ τοῦ νομοῦ Λασιθίου τοπωνύμια. Ἐξ ἄλλου δύο μόνον ἐκ τῶν χωρίων τοῦ πίνακος ἔχουν χαρακτηριστικὸν γλωσσικὸν ἰδιώμα, ὁ Ἀλίκιαμπος Ἀποκορώνου καὶ τὰ Ἀνώγεια τοῦ Μυλοποτάμου, οὐδὲν δὲ εὐρίσκεται πλησίον τῆς διαχωριστικῆς γραμμῆς βασικῶν ἐπὶ μέρους φαινομένων τῆς διαλέκτου τῆς νήσου.

Χωρὶς ἀξιώσεις ἐπισήμου καὶ ὀριστικῆς ἐπιλογῆς προτείνω, δείγματος χάριν, διὰ τὸν νομὸν Χανίων τὰ ἐξῆς 32 σημεῖα ἐρεῦνης, λαβῶν ὑπ' ὄψιν τὰς τοπικὰς γλωσσικὰς συνθήκας :

1. Τὸ χωριὸν Μύρθιος τῆς ἐπαρχίας Ἀγίου Βασιλείου εἶναι ἡ γενέτειρα τοῦ Γεωργ. Χατζιδάκι, ἄφθονον δὲ ὑλικὸν τοῦ ἰδιώματος αὐτοῦ εὐρίσκεται ἐγκατεσπαρμένον εἰς τὰς γλωσσικὰς μελέτας καὶ τὰ συγγράμματα τοῦ πατρὸς τῆς νεοελληνικῆς Γλωσσολογίας, πολλάκις δὲ ἡ εἰς αὐτὰ παρά τινα τύπων παράθεσις τῆς ἐνδείξεως «δυτικὴ Κρήτη» εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ συγγραφέως γενίκευσις τοῦ τοπικοῦ γλωσσικοῦ τύπου τῆς περιοχῆς τοῦ χωρίου του, ἣν ἡ γλωσσολογικὴ ἐρευνα ἐλέγχει ὡς μὴ ἀνταποκρινομένην εἰς τὴν πραγματικότητα.

2. Τὸ χωριὸν Πρίνα τῆς ἐπαρχίας Μεραμπέλλου εἶναι ἡ γενέτειρα τοῦ Γεωργ. Παγκάλου καὶ ὁ λεξιλογικὸς πλοῦτος τοῦ τοπικοῦ ἰδιώματος ἀποτελεῖ τὴν βᾶσιν τοῦ λεξιλογίου τῶν τόμων τοῦ ἔργου του. Καὶ ὁ Πάγκαλος συχνὰ ἀπαδίδει εἰς ὅλην τὴν ἔκτασιν τῆς Κρήτης ἢ τοῦ ἀνατολικοῦ μόνον τμήματος αὐτῆς τύπους καὶ λέξεις περισσύτερον γλωσσολογικῶς περὶ τὴν ἐρεῖν τῆς Πρίνας περιοχῆς.

3. Πηλοῦσιον ὑλικὸν προέρχεται μόνον ἐξ ὀκτώ ἐκ τῶν σημείων ἐρεῦνης τοῦ πίνακος τούτου.

Ἐπαρχία Κισάμου 6 σημεία, ἦτοι : Στόμιον, Λουσακιές, Κακόπετρος, Βλάτος, Σπηλιὰ καὶ Ραβδούχα.

Ἐπαρχία Σελίνου 6 σημεία, ἦτοι : Στροβλές, Σκλαβοπούλα, Σπανιάκος, Σούγις, Κουστογέρακο καὶ Ἐπανοχώρι.

Ἐπαρχία Σφακίων 5 σημεία, ἦτοι : Σαμαριά, Ἀράδαινα, Μουρί, Νίμπρος καὶ Καλλικράτης.

Ἐπαρχία Ἀποκορώνου 7 σημεία, ἦτοι : Ἀσῆ-Γωνιά, Κουρνᾶς, Ἀλίκαμπος, Καλαμίτσι, Πλάκα, Μαδαρὸ καὶ Φρές.

Ἐπαρχία Κυδωνίας 8 σημεία, ἦτοι : Μαλάξα, Θέρισσο, Λάκκοι, Κοντόπουλα, Νέα Ρούματα, Πρασές, Βρύσες καὶ Χωρδάκι Ἀκρωτηρίου.

Εὐκτέα θὰ ἦτο ἡ προσθήκη καὶ ἄλλων 5-10 χωρίων. Ἐπιτόπιος ἔρευνα θὰ ἤλλασεν ἴσως ἀρκετὰ ἐκ τῶν ἀνωτέρω σημείων ἐρέυνης ἀντικαθιστῶσα ταῦτα δι' ἄλλων πλησιοχώρων, ἐνθα θὰ εὐρίσκωνται τυχὸν ἀρμοδιώτεροι πληροφοριοδότες, πληροῦντες τοὺς ὅρους τῆς καλῆς συλλογῆς τοῦ ὕλικου.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Γ. ΚΟΝΤΟΣΟΠΟΥΛΟΣ